

Chytanie v žite každodennosti

DILBAR ALIEVA*

Katedra sociológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, Trnava

'Catcher in the Rye' of Everyday Life

Abstract: The idea behind the title of J. D. Salinger's famous novel *The Catcher in the Rye* is used in this article to illustrate Erving Goffman's theoretical approach to everyday life. However unlike Holden Caulfield, who wants 'to catch' the children in a 'big field of rye' to save them from going over 'the edge of some crazy cliff', Goffman does not want to save anybody. In his theory, he only 'catches in his steely gaze' (R. Collins) the natural scenes of everyday life. The fluid matter of everydayness is captured by him through theoretical, mainly stylistic tools. Among his favourite rhetorical tools we find metaphor, irony, and so on. Goffman employs stylistic tools to produce what Burke termed 'perspective by incongruity'. This is a way of perceiving the familiar as problematic. As a social theorist, Goffman preferred formulating a range of concepts over constructing theoretical propositions, and therefore, he was often regarded as the author of a conceptual scheme, not a theory. At best Goffman was perceived as a 'middle-range' theoretician. In his own studies of everyday life he used the ethnographic approach of the 'Chicago school'. The early Goffman was somewhat reserved about applying a phenomenological approach to everyday life. Yet his application of perspective by incongruity served as a substitute for the phenomenological bracketing of the taken-for-granted aspects of everyday life. In his later period, Goffman turned to the procedure of framing, making his approach more structuralist. Frames served to structure the everyday world in many ways. Later, Goffman almost came to accept the Jamesian and Schutzian idea of a multiple reality, with special accent on the frame of everyday conduct, which included both real and unreal elements.

Keywords: frame analysis, phenomenological sociology, social dramaturgy, sociology of everyday life, Erving Goffman, J. D. Salinger.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2008, Vol. 44, No. 5: 889–922

Súvislosti metafory

Zamýšľajúc esej o Ervingovi Goffmanovi, zvolila som hore uvedený názov, ktorý by súčasne mohol poslúžiť aj ako motto. Metafora „chytania v žite“ sa mi vybavila pre nápadnú ideovú podobnosť medzi americkým kultovým románom *Kto*

* Veškerou korespondenci pošlejte na adresu: doc. PhDr. Dilbar Alieva, CSc., Zálužická 9, 821 01 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: alijeva@nexta.sk.

chytá v žite (*The Catcher in the Rye*) od J. Salingera a Goffmanovou *Prezentáciou Ja v každodennom živote*, taktiež kultovým dielom americkej sociológie. Obidve diela vzišli z tej istej mentality, ktorá bola typická pre americkú spoločnosť v období 50. rokov minulého storočia, keď pod rúškom zdanlivého poriadku a spoločenskej stability zreli semená budúceho hnevu a spoločenských nepokojov, ktoré otriasli Amerikou v polovici šesťdesiatych rokov. Napriek svojej žánrovej odlišnosti, v podstate vyjadrujú tú istú náladu protestu proti konvenčnej morálke, obmedzujúcej slobodu jednotlivca.

Myšlienková príbuznosť obidvoch autorov sa stáva o čosi zreteľnejšou, keď ich dostaneme do spoločnosti skutočného pôvodcu daného básnického obrazu, ktorým bol veľký škótsky básnik Robert Burns. Ten sa tiež vyznačoval veľkou nekonvenčnosťou a slobodomilovnosťou. Rád ospevoval životné radosti „malého“ človeka, jeho oficiálnou morálkou nespútanú lásku k milovanej osobe, a to vo voľnej prírode svojho rodného Škótska – toho Škótska, ktoré nie je až tak vzdialené Shetlandským ostrovom, kde sa nachádzala Goffmanom zvečnená (v jeho *Prezentácii*) dedinka, čo mu poslúžila ako výskumný terén. Práve o láske je tá Burnsova báseň, čo napovedala názov románu Salingerovi, ktorý sa však spolu so svojim hrdinom Holdenom Caulfieldom zámerne dopúšťa jej nesprávneho citovania. Burns v skutočnosti píše nie o tom, kto „chytá v žite“, ale o tých, čo „sa stretávajú v žite“¹ teda o sebe a o svojej milej. Pojem a obraz „chytáča“ (the catcher) sa bavuje len Holdenovi, lebo ten túži chrániť všetky deti pred nebezpečenstvami tohto sveta, ktoré sa mu javia v podobe neopatrného pádu zo skaly do priepasti, nachádzajúcej sa na okraji žitného poľa. Aby zachránil dieťa pred možným pádom, treba ho *chytíť* (to catch) – Holden sebe prideluje úlohu takéhoto *chytáča* (the catcher). Holden (alebo skôr Salinger) sa zámerne dopúšťa tejto slovnéj výmeny, a tým prináša do anglojazyčnej literatúry sugestívny, a zároveň viacvýznamový obraz, naznačujúci logiku uvažovania odlišnú od Burnsovej a sľubujúci rôzne polohy jeho využitia. Pomocou neho hľadáme a objavujeme neviditeľné nite tej pavučiny, do ktorej sa dostali nielen Salinger a nim citovaný Burns, ale aj zdanlivo k nim nepatriaci Goffman. Tvrdíme „zdanlivo“, lebo všetkých troch spája ten istý príbeh o malom človeku, o zachovaní jeho dôstojnosti a slobody uprostred nežičlivej spoločnosti.

Sám Goffman napriek svojej záľube v metaforách obraz „chytáča v žite“ nepoužíval. Dokonca nepoužíva ani výraz „chytať“, „chytíť“ alebo „dolapiť“, ktorý si naopak dosť obľúbili niektorí jeho komentátori, o čom sa neskôr presvedčíme. Vedel však teoreticky „rozbaľiť“ tie isté témy, ktoré boli uložené do Salingerovho románu a mohli ho priblížiť k jeho ústrednému obrazu. Medzi nimi i tému nedostatočnej identifikácie jednotlivca s „obligátnym svetom sociálnych rolí“, ktorú obohráva v svojej eseji „Rolový dištanc“ [Goffman 1961c]. Proti tomuto svetu, na ktorý Goffman viaže tzv. „svetskú“ (profane) zložku správania jednotlivca,

¹ Burns doslova píše: „gin a body meet /nie catch/ a body, coming through the rye“ (R. Burns, 1782, Comin Thro' The Rye)

vyzdvihuje sféru „osobných záležitostí“ a „osobných vzťahov“, s ktorou má dočinenia „posvätná“ (sacred) zložka správania [op. cit.: 152]. Svet oficiálnych rolí Goffman označuje za „formálny, nehybný a mŕtvy, jeho si spoločnosť vyžaduje“ [tamtiež], a zdá sa, že podobne ako hrdina Salingera ma proti nemu isté výhrady. Goffman svojim spôsobom bráni svet „osobných záležitostí“, vystupujúci ako súkromné teritórium, kde sa jednotlivec „uvoľňuje a preráža k svojim spoluprítomným“ [tamtiež], kde sa môže dištancovať od svojej roly a dokonca sa od nej odcudziť. Len v tomto svete individuum ešte „môže byť vrúcny, spontánnym, so zmyslom pre humor“, môže sa ukázať, „akým (v skutočnosti) chlapom je“ [tamtiež]. Popritom Goffman nevolá po tom, aby sa jednotlivec otvorene vzbúril proti výkonu záväzkov, vyplývajúcich z jeho situačných rolí v rámci „daného systému aktivity“ [op. cit.: 133]. Naopak, čo by ten nerobil, trebárs šomral, žartoval, sarkasticky reagoval na to, čo sa deje, on „predsa pokračuje v duchu prevládajúcej definície situácie“ [tamtiež]. Prejaviť aspoň gestami svoj nesúhlas s tým, aby bol celkom „definovaný tým, čo sa oficiálne plní“ [tamtiež] on predsa môže. Tento spôsob dištancovania sa od roly sa stáva pre jednotlivca akýmsi súkromným emancipačným nástrojom.

Goffman nehľadá radikálne politické formy protestu proti „svetu tradične vyhovujúcej konvenčnosti“ [Collins 1980: 206], uspokojujú sa s mierne neškodnými odbočeniami od bežných pravidiel spoločenského správania. Zodpovedalo to pozíciám vtedajšej americkej mládeže, neschopnej nejakých radikálnych činov a prejavujúcej svoj nesúhlas so svetom dospelých len prostredníctvom „ironického odcudzenia“ (coolness) a neúcty voči konvenčným sociálnym rolám“ [tamtiež].

Bezmocný protest tvoril základ správania aj Salingerovho hrdinu Holden, ktorý vedel vynikajúco preukázať dištancovanie, dokonca odcudzenie od všetkých svojich rolí, rolou študenta prestížnej školy a kapitána šermiarskeho družstva počnúc a rolou syna váženej rodiny končiac. A robil to práve tak, ako to naznačil Goffman, teda ustavične šomral, nadával, ironizoval, naopak si nasadzoval čapicu, a pod. Salinger začiatkom 50. rokov literárne zachytil tie fenomény v správaní americkej mládeže, ktoré o pár rokov neskôr Goffman podrobil sociologickej analýze. Určitý časový odstup medzi nimi nebráni tomu, aby sme vzťahli Goffmanove zistenia týkajúce sa rolového správania na obdobie 50. rokov s ich, podľa Collinsa, „nevšimavým konformizmom a sociálnou pretvárkou“ [tamtiež].

Pretváarka a neúprimnosť sa stávajú ďalším kritickým bodom, v ktorom sa stretávajú Salingerova a Goffmanova vízia sociálneho sveta. Pre Salingerovho hrdinu je úprimnosť tým skúšobným kameňom, pomocou ktorého sa overuje nielen nosnosť jeho vzťahov s blízkymi a vzdialenými mu ľuďmi, ale aj opravdivosť takých spoločenských inštitúcií ako rodina a škola. Víťazmi z tejto náročnej skúšky mu vychádzajú len deti, lebo nie sú schopné pretváarki. Preto len ony sú hodné záchrany pred pádom do priepasti, a preto nutkavá potreba ich „chytania v žite“ je tu namieste.

Goffman sám nemieni nikoho ani zachraňovať, ani zatracovať. Zaujíma realistický postoj voči antinómii cynizmus verzus úprimnosť, medzi ktorými, podľa neho, osciluje správanie jednotlivcov [Goffman 2000: 53]. „Pre jednotlivcov je svojské umiestniť sa na polceste medzi úprimnosťou a cynizmom“ [Martucelli 1999: 442] – tlmočí Goffmana jeden z komentátorov. Goffman pripúšťa istý podiel pretváranky, lži, podvádzania a pod. na výslednom úspechu jednotlivca v tej-ktorej situácii. Nemoralizuje pritom, skôr sa snaží pochopiť, prečo k tomu dochádza. V tomto zmysle by iste mal pochopenie aj pre samotného Holdena, ktorý si tiež rád vymýšľal, klamal, prisvojoval si cudziu identitu, a aby sa dostal k alkoholu a ženám, robil to, čo Goffman kvalifikoval ako „zneužívanie svojho falošného vekového statusu“ [Goffman 2000: 95]. Ako poľahčujúca okolnosť by zrejme slúžila odzbrojujúca úprimnosť, s ktorou Holden priznáva svoje chyby. Napokon sa ich dopúšťal preto, aby zúfalo chránil pred oficiálnymi zásahmi svoj súkromný svet, a v tomto sa málo líšil od sociológov, ktorí tiež radi oddeľovali svetské od posvätného. „Sociológom v úlohe (qua) sociológov, podľa Goffmana, je dovolené mať svetskú zložku správania“ [Goffman 1961c: 152], teda vykonávať svoje oficiálne uznávané sociálne roly, avšak „sociológovia ako (qua) osoby spolu s inými osobami ponechávajú si posvätnú (zložku) pre svojich priateľov, pre svoje ženy, a pre seba“ [tamtiež]. Je nanajvýš zaujímavé, že napriek istým očakávaniam Goffman nezdieľa s týmito sociológmi „dojímavú tendenciu zachovať túto časť sveta *chránenou* (ozn. DA) pred sociológiou“ [tamtiež]. Naopak, s istým zadosťučinením konštatuje prienik sociologickej analýzy i do „posvätnej“ oblasti osobných vzťahov, a to prostredníctvom pojmu rolového dištancu, schopného prekonať formalitu a nepružnosť tradičnej rolovej analýzy. Goffman zjavne volá po tom, aby sociológia viac čerpala z posvätnej zložky správania jednotlivcov, v ktorej vystupujú ako celistvé osobnosti, a neobmedzovala sa na svetskú, predstavujúcu ich ako vykonávateľov čiastkových sociálnych rolí. To by bol najlepší spôsob ako „chrániť“ „tučnú a živú“ súkromnú sféru jednotlivcov pred tým, aby sa nescvrkla na „chudú a mŕtvu“ [tamtiež] sféru povinného rolového správania. Len v tejto náznakovej a abstraktnej podobe by sa dalo uvažovať u Goffmana o výskyte motívu „záchranu“, a to pred sociologickým formalizmom. Avšak nanútiť mu ho ako vedúci motív by nebolo správne, rozhodne nie v spojení s obrazom „chytača v žite“.

Nevzdávajme sa tohto obrazu aspoň pre jeho neobyčajnú sugestivitu a výstižnosť, pokúsme sa však použiť ho v inom význame a za iným účelom. „Chytať“ niekoho sa totiž dá nielen kvôli tomu aby sme ho zachránili, ale aj kvôli tomu, aby sme ho dostali do pasce alebo do siete, tak ako sa chytajú vtáky. V tomto zmysle by slovo „chytať“ mohlo prípadne poslúžiť ako symbolické označovanie pre celoživotné snaženie samotného Goffmana, usilujúceho sa o chytanie do teoretických sietí niečoho tak tekutého, premenlivého a nepoddajného, ako je každodenný život jednotlivcov, ktorého pojmové vymedzenie zďaleka nie je takou jednoduchou záležitosťou.

V tejto súvislosti si nemožno nevšimnúť, že pri charakteristike Goffmanovej tvorby sa obraz „chytania“ (od anglického to catch) častejšie vybavuje v posled-

nom čase aj niektorým komentátorom Goffmana, dokonca takým ako R. Collins alebo A. Giddens, a to prevažne v súvislosti s pojmovým zachytením bežných situácií každodenného života.²

V tomto zmysle naše použitie tohto obrazu v súvislosti s Goffmanom ako sociológom, ktorý sa sústavne usiloval o to aby teoreticky *uchopil* každodennosť, sa nezdá byť až tak neopodstatnené. V tomto prípade by bolo namieste zistiť charakter postupov a nástrojov, pomocou ktorých sa „chytala každodennosť“ u Goffmana, prípadne to, akým teoretikom bol.

Goffman ako teoretik

O Goffmanovi sa nezvykne hovoriť ako o *teoretikovi*, tobôž nie o teoretikovi Parsonsovho typu. Známy Loflandov výrok o tom, že Goffman bol „pre chicagský interakcionizmus tým, čím bol Merton pre harvardský funkcionalizmus“ [Lofland 1970: 37], ho nie náhodou stavia do kontrapozície voči Parsonsovi a jeho ambíciám vybudovať „veľkú teóriu“. V tomto zmysle boli jeho úsilia porovnateľné s iniciatívou Mertona, ktorý v podobne ochudobnenom kontexte štruktúrneho funkcionalizmu „hlučne volal po teóriách strednej úrovne“, ale „neponúkol veľa takých teórií“ [tamtiež]. Goffman však „vôbec nerobil hlučné výzvy, ale vedel ponúknuť veľa pojmov „strednej úrovne“ [tamtiež].

Neskôr Lofland Goffmanovi vyčítal jeho prílišnú zaujatosť procesom vytvárania nových sociologických pojmov a ich nasledovné prepojenie. Nebolo by to vlastne až takou chybou, keby sa pritom venovala patričná pozornosť formovaniu sociologických výrokov, ktoré tvoria obsah sociologickej teórie. Loflandovi

² R. Collins, napríklad, píše o tom, ako Goffman vie zachytiť svojim „oceľovým pohľadom“ také prejavy v správaní ľudí, ako ich „rozpaky, vzrušenie, robenie si z niekoho blázna“ [Collins 1980: 171]. Na tie isté záležitosti naráža vo svojej štúdii o Goffmanovi aj Giddens, keď „zachytenie pohľadom“ cudzích rozpakov, a vôbec kontakt zoči-voči vytvárajú u individuí, nachádzajúcich sa v prítomnosti jeden druhého, podmienky ich vzájomného monitorovania. Pre Goffmana je to predpokladom istej kontroly nad situáciou stretnutia (encounter) [Giddens 1990: 123, 124]. Avšak najviac sa nášmu chápaniu metafory „chytania“, dokonca „zajatia“ (od anglického to capture) každodennosti do teoretickej pasce približuje Greg Smith pri rozbere už spomenutej koncepcie rolového dištancu. Poukazuje na to, ako sa Goffman ponosoval na to, že teória roly postráda schopnosť „zajať“ (to capture) nielen našu bežnú skúsenosť so životaschopnosťou medziosobných rokovanií, ale aj náš zmysel pre improvizovaný, spontánny charakter bežného správania“ [Smith 1999: 10]. Je príznačné, že pri posudzovaní významu Goffmanovej eseje „Rolový dištanc“ [Goffman 1961c: 83–152], sa ani Collins nemôže zaobiť bez slov „uchytiť“ a „zajať“. Vyzdvihuje najmä tých, čo mali dosť energie a sebaovládania na to, aby sa sami dištancovali a prípadne „letmo zachytili ľubovoľnú a nariadenú povahu všetkého sociálneho poriadku“ [Collins 1980: 206]. Umiestňujúc toto dielo do kontextu trendov 60. rokov, Collins vecne konštatuje, že Goffman „zachytil (have captured) ten bod skôr nevedomky, ako vedome“ [tamtiež]. Podobných prípadov je veľa.

sa podarilo nazbierať v Goffmanových prácach zopár takých výrokov, zostavených podľa vzoru „Ak X, potom Y“, a urobiť si ich analýzu [Lofland 1980: 33–34]. Je toho asi málo na vyvodenie záveru, že stredobodom Goffmanovho záujmu je sociologická teória, nie taxonómia, nakoľko predmetom skúmania pre neho sa stávajú len jednotlivé „dimenzie sociálneho života, nie však zákony (výroky) o sociálnom živote“ [tamtiež].

Svojho času bol aj Parsons obviňovaný z toho, že namiesto sociologickej teórie ponúka sociologickú taxonómiu, a namiesto súboru výrokov vytvára pojmovú schému (Homans). Neprekážalo to však tomu, aby sa neskôr utvrdil ako vzor *grand*-teoretizovania. Nakoľko Goffman tomuto ideálu nezodpovedal, jeho eventuálny prínos do sociologickej teórie sa podceňoval napriek tomu, že bol najčítanejším autorom, obzvlášť medzi príslušníkmi iných disciplín a laickým publikom. Pre antropológov, psychologov, psychiatrov, kriminológov a vôbec sociálnych vedcov Goffman predstavoval „skoro jediný kontakt so sociológiou“ [Ditton 1980: 1]. Nebol však „zaradený medzi väčších sociálnych teoretikov“ typu Parsonsa a Mertona v USA, alebo Habermasa, Foucaulta a Bourdieua v Európe [Giddens 1990: 109]. Medzi hlbšími príčinami tohto podceňovania sa uvádza Goffmanovo „dištancovanie sa od makrosociologickej problematiky. Tá však zaručovala v sociológii kontakt s „veľkou teóriou“ [Alijevová 1999: 17], ktorá sa tešila väčšiemu uznaniu od sociologického publika. Hoci Goffman často označoval svoje dielo za „mikrosociologické“ a „bol celkom šťastný z tohto označenia“, bol pritom veľmi opatrný, aby označil „mikrorovinu za niečo oveľa základnejšie ako makro(rovina)“ [Giddens 1990: 111]. Hoci neskorý Goffman priznáva, že nemieni rozprávať o takých ústredných záležitostiach sociológie ako „sociálna organizácia a sociálna štruktúra“ [Goffman 2004: 74], podľa Giddensa to neznamená, že každodenné činnosti indivíduí, ktorým sa venuje, sú celkom vzdialené tým silám, ktoré „vytvárajú štruktúrne charakteristiky sociálnych systémov“ [Giddens 1990: 111]. Zároveň Giddens je neistý s ohľadom na jeho poplatnosť filozofickému stanovisku *metodologického individualizmu*, ktoré je obyčajne spojené s mikrosociologickou pozíciou. Vo svojej poslednej štúdii *Poriadok interakcie* sa Goffman bráni tomu, aby bol upodozrievaný z metodologického individualizmu, lebo nepovažuje „interakciu medzi spolu-prítomnými jednotlivcami za niečo viac alebo menej reálne, než vzťahy medzi sociálnymi kolektívami“ [op. cit.: 132]. V *Rámcovej analýze* Goffman dokonca tvrdí, že „spoločnosť je prvotná po každej stránke, a hociktorá účasť jednotlivca by mala byť druhotná“ [Goffman 2004: 74]. Vzápätí však dodáva, že sa bude venovať týmto druhotným objektom.

Úvaha o údajnom metodologickom individualizme, alebo mikro/makrosociologickej príslušnosti Goffmana plynulo prechádza do oblasti pôsobenia antinómie sociologického realizmu a nominalizmu. A to najmä v súvislosti s rozšíreným označovaním Goffmana za „nominalistu najhoršieho druhu (nejakého diabolského taxonomistu)“ [Manning 1980: 253]. Aj tu nie je istota, do ktorého z protikladných táborov Goffman jednoznačne patrí. V *Rámcovej analýze* Goffman vyjadruje pochybnosti o správnosti známej Thomasovej vety, ktorá realitu situ-

ácie dáva do závislosti od jej definície. Goffman tvrdí, že „definovanie situácie ako reálnej má určite svoje následky, ale ony majú len marginálny vplyv na priebeh udalostí“ [Goffman 2004: 60], čo ho dokonca núti siahnuť na niekdajšiu pre neho „sakrálnu“ metaforu „sveta ako divadla“.

„Celý svet nie je scénou, v každom prípade divadlo ním nie je“ [tamtiež], konštatuje Goffman s odstupom času, aby napokon prehlásiť za zbytočné želania dostať sociálny život, ktorý je aj bez toho „dostatočne pochybný a nezmyselný“, do „ďalšej nereálnosti“ [op. cit.: 61]. Prehlásiť však Goffmana na tomto základe za „realistu“ by bolo predčasné, lebo v nasledujúcej rozsiahlej a veľmi kvalifikovanej analýze problému sociálnej reality [op. cit.: 62–68] si vyhraňuje vlastnú pozíciu, ktorá je skôr na rozhraní medzi sociologickým realizmom a sociologickým nominalizmom. Jeho pohľad na problém sociálnej reality má skôr „situačný charakter“ [op. cit.: 68], ktorý počíta s účasťou na danej konkrétnej situácii niekoľkých individuí. Goffman obhajuje právo každého zúčastneného na svoj vlastný, relevantný pohľad na danú situáciu, čím značne relativizuje svoj údajný realizmus a hľadá skôr cestu k *sociálnemu konštruktivizmu*, ktorý sa napokon stáva pre neho tým pravým spôsobom narábania so sociálnou realitou. Goffman sa síce nehlási ku koncepcii *sociálneho konštruovania* reality P. Bergera a Th. Luckmanna, no predsa sa drží menej zjavných foriem sociálneho konštruktivizmu, kde sa jeho *epistemologická* podstata nezriedka redukuje komentátormi na problémy *štýlu*.

Štýl ako teória

Goffmanov *štýl* sa pomerne často uvádza medzi dôležitými príčinami podceňovania jeho teoretického prínosu medzi odborníkmi. Ditton je presvedčený, že Goffmana preto neberú vážne ako sociálneho teoretika, lebo v jeho prácach „štýl potlačuje štruktúru“ [Ditton 1980: 2]. Táto myšlienka nachádza odozvu u jeho spoluautorov J. Loflanda a P. Manninga. Manning vníma Goffmanov „štýl ako štruktúru“ [Manning 1980: 252], podľa neho štýl a štruktúra sú zabudované tak do písaného a hovoreného jazyka, ako aj do reálneho *sociálneho života*. V prvom prípade sú nástrojmi, prostredníctvom ktorých „môžeme hovoriť o jazyku“, v druhom prípade sú nástrojmi, prostredníctvom ktorých „definujeme svet a komunikujeme iným svet, ktorý definujeme“ [op. cit.: 252].

Keď sa dostávame do priestoru reálneho sociálneho života máme pred sebou nie autorský text, ale tzv. „empirický svet“, ktorý v podstate existuje „ako sociálna štruktúra“ [tamtiež]. Úlohu *štýlu* v danom kontexte by mali hrať rôzne „konceptualizácie tohto sociálneho sveta, ktoré rozvinuli sociálni vedci, napríklad rola, status, byrokracia, sociálna zmena, autorita“ [tamtiež].

Poukážeme na to, že vzájomné postavenie *štýlu* a *štruktúry* v sociálnom svete sa zásadne mení oproti ich vzájomnému postaveniu v rámci autorského diela. Štýl akoby pôsobil na sociálnu štruktúru *zvonku*, jeho nositeľmi by mohli byť tak sociálni vedci, ako aj bežní jednotlivci – stačí, aby vedeli *definovať*, a tým vlastne

„štylizovať“ sociálny svet. Štýl sa teda dostáva voči štruktúre do polohy *subjekt – objektového vzťahu*, čím celý problém *štýl verzus štruktúra* nadobúda až *ontologický rozmer*. V tejto netradičnej optike sa Goffmanov štýl stáva spôsobom *substancializácie* sociálneho sveta, a to prostredníctvom *definícií situácie*, prerastajúcich neskôr do „*rámčovania udalosti*“ a „*organizácii skúseností*“ [op. cit.: 257].

Vo svojej Rámcovej analýze Goffman zdôrazňuje, že definície situácie sa vytvárajú po prvé, v súlade „s princípmi sociálnej organizácie udalostí“, a po druhé, „v závislosti od subjektívneho zapojenia do nich“ [Goffman 2004: 71]. Všetko, čo sa opisuje pomocou týchto dvoch prvkov sa dá označiť za rámec (frame), ktorý sa stáva pre Goffmana v tom čase hlavným nástrojom interpretácie reality. Podľa neho sa nedá hodiť ani letný pohľad na to, čo sa deje, bez toho, aby sa nepoužil „nejaký referenčný rámec, pomocou ktorého sa dajú robiť predpoklady na základe predchádzajúcich udalostí a očakávať to, čo sa udeje teraz“ [op. cit.: 99]. Goffman sa osobne chce zaoberať nie „štruktúrou sociálneho života, ale štruktúrou skúseností indivíduí“ [Goffman 1974: 13]. Organizované ako rámce, tieto skúsenosti stvárajú našu realitu, dodávajúc jej v závislosti od použitého rámca každý raz inú podobu. To, čo sa niekomu môže zdať realitou, v skutočnosti je „hrou, snením, náhodou, omylom, nepochopením, klamstvom, divadelným predstavením a pod.“ [Goffman 2004: 70]. Sociálny život je naplnený „použitelnými rámcami alebo definíciami, ony sú reálne, pretože my ich ukazujeme jeden druhému a ich aj uznávame, keď ich druhí pre nás produkujú“ [Manning 1980: 256]. Nепrestajné striedanie našich definícií situácie resp. rámcov vzťahnutých na reálny svet môže občas viesť k tomu, že presne netrafíme štruktúru sociálneho života, pretože „znova a znova ju štylizujeme a mýlime a nesprávne zamieňame toto štylizovanie so štruktúrou“ [op. cit.: 254]. Tézy o prevahe štýlu nad štruktúrou u Goffmana alebo o prerastaní štýlu do štruktúry platia len do tej hranice, kde sa štýl z literárnej metódy stáva teoretickým nástrojom usporiadania vonkajšieho sveta. Vtedy je na mieste hovoriť nie tak o štylistických, ako skôr o filozofických parametroch autorského postoja.

V literatúre o Goffmanovi nájdeme konvenčnejšiu verziu štýlu, ktorá sa sústreďuje na analýzu tých štylistických, rétorických, dokonca poetických aspektov jeho tvorby, ktoré spolu vytvárajú tzv. *goffmanovský (Goffmanian) štýl*, alebo ešte inak, *goffmanovskú príchut’ (Goffmanesque touch)* [Lofland 1980: 5]. Tieto prívlastky slúžia na zvýraznenie „výnimočného sociologického postoja“ Goffmanovej sociológie a „dostatočnej koherencie v jej analytických procedúrach a v pohľade na sociálny svet“ [Smith 1999: 6]. Vzácná vnútorná jednota Goffmanovho diela, z ktorej pramení jeho nenapodobiteľné, skoro romantické čaro,³ nemohla vznik-

³ Prívlastok *Goffmanesque* je kalkom z franc. *romanesque*, čo znamená románový, romantický, fantastický. Nemôžeme v tejto súvislosti nespomenúť si na iného chýrneho romantika každodennosti, tiež Hoffmana, ale bez G. Ide o známeho nemeckého romantika z 19. stor., spisovateľa, skladateľa, umelca E. T. A. Hoffmana. Jeho poviedky tiež vylučovali zo seba tajuplné čaro, čo mu vynieslo prezývku „strašidelný (Gespenster) Hoffman“.

núť inak ako pôsobením ustáleného autorského štýlu. V svojej konvenčnej verzii štýl vystupuje v podobe „socio-literárnej metódy a procedúry“ [Manning 1980: 262], už neslúži úlohe stvárňovania vonkajšieho sveta, ale je nápomocným pri usporiadaní a sceľovaní literárnej tvorby daného autora.

Sústavné metodické pôsobenie štýlu v rámci autorského diela sa preukazuje celým súborom autorom preferovaných rétorických prostriedkov a postupov. To mimoriadne ovplyvňuje spôsob prezentácie jeho teórie, určujúc mieru jej prípadnej prehľadnosti, koherentnosti, výpovednej schopnosti, ale spolu s tým aj stupeň jej prípustnej podivnosti, bizarnosti, nekonvenčnosti. Tak je tomu v prípade Goffmanovej sociológie, ktorá je pre mnohých analytikov súčasťou replikou sociológie Simmelovho typu.⁴ Zvláštnosti Goffmanovej rétoriky sa svojším spôsobom zapisujú do tváre jeho teórie, stávajú sa pre ňu „konštitutívnymi“, ako to dobre postrehol P. Atkinson. Vo svojej štúdiu venovanej Goffmanovej *poetike* Atkinson [1989: 73]⁵ tvrdí, že „sociálny svet, ako je reprezentovaný Goffmanom, je svetom sociálnym tak, ako je vpísaný do jeho textov“ [tamtiež]. Znamená to, že všetky možné štylistické skreslenia, zveličenia, dvojzmyselnosti, prirovnania, narážky, prípadne výkyvy perspektívy, ktorými autor vo svojom diele narába, sa bezpodmienečne premietnu do ním predloženého obrazu sociálneho sveta, a ten sa potom tiež bude javiť ako skreslený, zveličený, dvojzmyselný, čudne vyšinutý?

Je tomu zrejme tak, lebo Goffmanov sociálny svet, tak ako bol pôvodne prezentovaný širšiemu publiku v jeho *Prezentácii Ja*, sa natoľko nezhodoval s jeho konvenčnou sociologickou verziou, že aj u takých odborníkov ako A. Gouldner⁶ a D. Martindale,⁷ vyvolal chybnú predstavu, že ide o ospevovanie „amorálneho sociálneho univerza“ [Giddens 1990: 113]. Mohla za to v tomto diele presadzovaná postava jednotlivca ako „cynického obchodníka s dojmami“, ktorá sa mimovoľne predstierala na samotného autora, takisto ako tie nástroje pretvárinky, klamania, predstierania, podvádzania, a pod., po ktorých tento jednotlivec rád siaha v svojich každodenných interakciách. Mohol za to aj štýl, akým sa podával čitateľovi tento súbor *dramatických* postupov. V *Prezentácii* tento štýl vyznieva ako „prehovárajúci

⁴ Podrobnejšie o tom [Smith 1989].

⁵ Používajúc termín *poetika* Atkinson nemyslí jeho presný obsah ako analýzu foriem veršov, ale stotožňuje ho s pojmom štýlu. Ide mu o analýzu „konvencií čítania / písania, ktoré konštituuju tkanivo textu“ [Atkinson 1989: 63].

⁶ Podľa Gouldnera, Goffman „reflektuje nový svet (podč. – D.A.), v ktorom už vrstva strednej triedy viac neverí v to, že tvrdá práca je užitočná, alebo že úspech závisí na usilovnom využití“ [Gouldner 1971: 381]. V skutočnosti „Goffman nielen opisuje značne moralizovaný svet sociálnych vzťahov, ale taktiež veľmi sa prikláňa k tomu, aby zovšeobecnil jeho mravnú prírodu“ [Giddens 1990: 113].

⁷ Sh. L. Messinger, H. Sampson a R. D. Towne kritizujú D. Martindale'a za to, že posudzuje Goffmanovu knihu *Prezentácia Ja* tak, akoby ona „predstavovala narastajúci amoralizmus mestských individov“ [Messinger et al. 1968: 14]. Autori nesúhlasia s týmto názorom, lebo sú presvedčení, že „dramaturgický prístup je uplatniteľný v prípade analýzy mravného správania v hociktorom období“ [tamtiež].

tón *moralistu*“ [Atkinson 1989: 61], ktorý neodsudzuje žiadnu zo svojich problematických postáv, skôr dodržiava voči nim mierny odstup, a to pomocou akejsi láskavej *ironie*. Okrem *ironie* Goffman rád používa *metafory*. Nie je pre neho len rétorickou formou, v ktorej sa prejavuje zmysel pre „pohodlie a vynález“, ale akousi zbraňou prostredníctvom ktorej sa dá útočiť na „fiktívne fasády, ktoré tvoria namyslenú realitu konvenčnej spoločnosti“ [Manning 1980: 263]. Skrytý protestný podtext Goffmanovej rétoriky sa stáva ešte výraznejším vtedy, keď Goffman umiestňuje svoje metafory do zvláštnej perspektívy, ktorú známy literárny kritik a tiež-vyznávač *sociálnej dramaturgie* Kenneth Burke označil za *perspektívu prostredníctvom nezhody* (*perspective by incongruity*). Tento zvláštny rétorický postup spočíva v tom, že sa berie nejaké slovo „bežne používané v jednom prostredí (setting)“ a jeho použitie sa premiestňuje „do iného prostredia“ [Lofland 1980: 25]. Sú to v podstate paradoxy alebo oxymorony, ktoré dávajú možnosť vyniknúť správne pohľadu na vec tým, že spájajú dve nezhodujúce sa (incongruous) slová. Keď ide o Goffmana, vytváral *nezhodu* (incongruity) tým, že umiestňoval vedľa seba v tej istej vete nezhodné idey alebo pojmy, napríklad *povrchné a hlboké, sen a realita, a pod.* [Manning 1980: 263]. Goffman rád siahal po tejto perspektíve v priebehu celej svojej tvorby, pričom to robil buď v podobe „roztrúsených v texte nezhodujúcich sa fráz“, alebo aplikujúc na fenomén „model nezhody ako celok za účelom dosiahnutia novej perspektívy“ [op. cit.: 25]. Keď ide o frázy, patria tam výroky ako „sladký pocit viny u sprisahancov“ [Goffman 2000: 141], alebo „svet je v skutočnosti svadbou (ceremoniálom)“ [op. cit.: 69], ako aj tvrdenie, že „tí, kto porušili pravidlá interakcie, páchajú svoje zločiny v žalári“ [Goffman 1972: 115]. To „iskrenie“, ktoré sa vďaka týmto frázam a pasážam tu a tam objaví na stránkach Goffmanovho textu sa predsa len nedá porovnať s tým čarujúcim efektom, ktorý vzniká „z dôslednej aplikácie modelu (zvr. DA) nezhody na sociálny život“ [Lofland 1980: 25]. Medzi celistvými modelmi, s ktorými Goffman narába vo svojich raných prácach, si treba všimnúť model *čínskej koncepcie tváre* [Goffman 1972: 5–15], v ktorej sa *správanie tvárou-v-tvár* koncipuje pomocou v tomto kontexte nezažívaného pojmu *práce*, ktorá sa vynakladá, aby sa „zachránila vlastná tvár a tváre iných“ [Lofland 1980: 26], alebo model *totálnej inštitúcie*, v ktorom sa *organizácia* posudzuje ako miesto pre štúdium „znesväcovania osobnosti (selves) a odpovede osobností na znesväcovanie“ [tamtiež].

Najdôležitejším medzi týmito modelmi je však nesporne ten, v ktorom sa *sociálny život v Prezencii Ja* pripodobňuje k *divadlu*. Zavedenie divadelnej perspektívy poskytlo Goffmanovi jedinečnú možnosť odpútať sa od povedomých záležitostí a, podľa odporúčania Burkeho, uvidieť skrz „nový súbor pojmov“ to, ako „samozrejme sa stáva problematickým“ [op. cit.: 27]. Bol to metodický postup, veľmi pripomínajúci fenomenologickú redukciu alebo *epoché*, a tým, že ho Goffman podstúpil, stál sa podľa Loflanda, akýmsi „cestovateľom – cudzincom vo vlastnej krajine“ [tamtiež], ktorý má privilégium objaviť pre seba to, čo si iní nevšímajú. Bola to, podľa R. Watsona, „technika ‚pozri-opäť‘, aby uvidieť nepovšimnuté znovu“ [Watson 1999: 141]. V tomto zmysle aj pohľad na sociálny život

cez „nehodnú“ perspektívu divadla dovolil Goffmanovi preniknúť k takým jeho vrstvám, ktoré boli dovtedy zastreté a nereflektované.

Voľba divadelnej metafory neprešla bez vážnych následkov tak pre Goffmana, ako aj pre jeho širšie intelektuálne okolie. Podstatne sa zmenil jeho pohľad na ľudskú činnosť, v rámci ktorej význam reálneho *pracovného* výkonu jednotlivca poklesol, medzitým čo hodnota jeho *komunikačných* aktivít značne stúpla.⁸ Do popredia sa dostali také aspekty ľudskej komunikácie, ktoré tradičné koncepcie sociálneho konania a interakcie zatiaľ nereflektovali. Oproti *symbolickému interakcionizmu*, prízvukujúcemu v komunikácii najmä jej *interpretačnú* dimenziu, Goffmanov model komunikácie zdôrazňuje význam dimenzie *expresívnej*, na čo svojho času upozornil G. Gonos [Gonos 1980: 160].⁹ Jednotlivcovi už nezáleží na tom, aby *pochopil* zámery a činy partnera v interakcii, prípadne prebral na seba jeho rolu, ide mu skôr o to, aby na partnera vhodne *zapôsobil*, vytvoril patričný *dojem*. Ním vytvorený obraz súčasného „obchodníka s dojmami“ sa právom umiestnil do sociologického panoptika vedľa Riesmanovho „riadeného-zvonku človeka“ (other-directed man) alebo Frommovho „tržného charakteru“. Patrílo by sa zdôrazniť, že svojou divadelnou metaforou Goffman nový typ osobnosti na svet rozhodne neprivilal, predsa však jej prostredníctvom zobrazil jej typické črty a v istom časovom predstihu upozornil na jej totálny nástup.

Či by však sa dalo tušiť, že Goffmanov sklon k použitiu štylistických prostriedkov, zvyšujúcich dramatické napätie výkladu v jeho knihách bude osudným nielen pre jeho koncepcnú *dramatizáciu* sociálneho života,¹⁰ ale istým spôsobom zasiahne do osudov sociologickej školy, ku ktorej on formálne patril? „Neprehľadnosť“ ľudskej interakcie u Goffmana sa stala východiskom pre paradigmatické zmeny v rámci *symbolického interakcionizmu* na prelome 50. a 60. rokov. Konkurojúcim voči nemu sa vtedy ukázal byť ten prístup k ľudskej interakcii, ktorý sme, inšpirovaní Goffmanovou knihou *Strategická interakcia* (1969) [Goffman 1969], označili za *strategický interakcionizmus* [Alijevová 1986: 56–57].

Goffmanova štylistická vynaliezavosť akoby nepoznala obmedzenia, aspoň tak vyzerá pre jeho komentátorov, neustále hľadajúcich nové polohy problému. Problémy štýlu absorbujú do seba problematiku *teórie, metódy*, dokonca *filozofie* Goffmanovej tvorby. Sebastačnosť štýlu sa ukazuje natoľko očividnou, že občas je ťažko určiť, či je u neho *štýl teóriou*, alebo *teória len štýlom*?

Prílišný záujem o štýlovú osobitosť neostal bez následkov pre osobitosti *žánru* zvoleného Goffmanom a celkové usporiadanie jeho tvorby. Je celkom pri-

⁸ „Namiesto bežného výkonu svojej úlohy a slobodného vyjadrenia svojich pocitov, jednotlivec bude usilovne predstavovať svoju činnosť a komunikovať v patričnej podobe svoje pocity svojmu okoliu“ [Goffman 2000: 100].

⁹ „Keď pre Meada a Cooleyho interakcia bola dialektikou komunikácie, pre Goffmana ona vystupuje ako degenerujúca špirála expresie, skôr ako cyklus podvodov a zatajovaní, než vnútorného pochopenia“ [Gonos 1980: 160].

¹⁰ P. Manning, ako na to upozorňuje P. Atkinson, v tejto súvislosti píše o „homologii sociálneho života a sociologického textu“ [Atkinson 1989: 75].

rodzené, že nápaditý, živý a provokujúci Goffmanov štýl sa sotva mohol zmestiť do rámca štandardného akademického výkladu, typického pre vedecké publikácie. Patrili mu preto nielen obdiv, ale aj občasnú kritické narážky na adresu ním preferovaného štýlu a žánru jeho diel. Práve s nimi niektorí komentátori spájajú isté handicapy jeho teórie, ktorú je pomerne ťažko si predstaviť v *systematickej* podobe. Ako sme na začiatku poukázali, Giddens ich vidí nielen v nedostatočnom záujme Goffmana o *makro* problémy, ale aj v jeho spôsobe prezentácie svojej teórie. Podľa neho, jeho dielu chýba „kumulatívna vlastnosť“, lebo „v podstate všetky jeho knihy sú skôr súborom esejí, ako integrovanými dielami“ [Giddens 1990: 110]. Poukázanie na Goffmanov *esejistický* štýl a na *fragmentárnosť* jeho diela, vyplývajúca z jeho neschopnosti skonsolidovať to čo už dosiahol, nachádzame u G. Smitha. Príčinu vidí v tom, že sa Goffman nezastavil pri jednej téme a „stále sa ponáhal za novou témou či problémom“ [Smith 1999: 7]. Spomínaní autori majú v mnohom pravdu, lebo aj napriek tomu, že väčšina Goffmanových diel z formálneho hľadiska predstavuje nie zborníky ale monografie, predsa len v nich prevláda *štýl eseje*, čo oproti štandardnej vedeckej produkcii nemôže nevypovedať dojem beletrizujúcej prózy. Vo svojich knihách sa Goffman nedrží kánonu akademickú rozpravy, ktorá postupne rozvíja niekoľko základných téz a presne určuje v texte nielen ich vrcholenie, ale aj vyústenie do nejakých záverov.

Zvláštnosti štýlu Goffmanových prác sú podmienené, podľa Giddensa, ich značne zúženým teoretickým obzorom, obmedzujúcim sa na odraz „tej epizodickú kontinuitu, charakteristickej pre denno-denné formy sociálneho života“ [Giddens 1990: 110]. Svojim „brilantným, ale motýľkovitým (butterfly) rozumom“ [tamtiež] mu Goffman pripomínal Simmela, ktorý bol do istej miery zdrojom jeho inšpirácii.

Na okraj často sa objavujúcich prirovnaní Goffmana k Simmelovi sa dá poznamenať, že skutočná podobnosť medzi nimi sa neredukuje len na istý štýl a žáner. Zámerne sa vyhýbajúc tomuto zjednodušeniu G. Smith podrobne skúma vzťah medzi sociologickými koncepciami obidvoch autorov a dospieva k dostatočne podloženým záverom na predmet ich údajnej filozofickej, teoretickej, metodologickej, štylistickej a pod. príbuznosti. Východiskom mu slúži Simmelova *formálna sociológia*, ktorej niektoré idey rezonujú aj u Goffmana. Obidvoch zblízuje želanie „rozoznať všeobecné črty foriem sociálneho života“ [Smith 1989: 50], a to napriek istému nezájmu o „totalitu sociálneho sveta“ [Ritzer 1997: 15], celkovej nechuti ku všeobecnej sociologickej teórii a úsiliu zakotviť skôr pri čiastkových sociologických problémoch, čo napokon podmieňuje aj ich záľubu v esejistike.

Predsa sa však objavujú medzi nimi aj isté rozdiely, čo sa týka štýlu. Goffmanov štýl písania sa zdá byť „viac usporiadaným a kontrolovateľným ako Simmelov“ [Smith 1989: 51]. Goffmanov jazyk je „oveľa nezaujatejší a etnograficky presnejší a využitie metafor oveľa nesmelšie“ [op. cit.: 51]. Napokon, aj v žánrovej polohe sa Goffman ukazuje ako autor schopný udržať „patričnú rovnováhu medzi zhovievavým esejizmom, z ktorého bol Simmel občas obviňovaný, a suchopárnym formalizmom“ [op. cit.: 52].

Goffman a postmodernizmus

Fragmentárnosť Goffmanovho diela a jeho celkový príklon k esejistickému žánru boli len predzvesťou nových štylistických a žánrových prúdov, ktoré doslova rozkvitli v období *postmodernity*. Hoci sa Goffman tradične umiestňoval medzi typickými predstaviteľmi sociológie *modernity* a pri vybudovaní „nového slovníka pre sociológiu“ nesledoval *postmodernistické*, *postštrukturalistické* alebo *dekonštruktivistické* zámery [Manning 1999: 116], prejavili sa aj u neho niektoré tendencie, ktoré dovolili vidieť v ňom „vzdorujúceho postmodernistu“ [op. cit.: 115].

Ľahlo o to, že niektoré svoje „naturalistické“ pozorovania reálnosti Goffman príliš podriaďoval svojmu „všeobecnému teoretickému chápaniu“ [op. cit.: 116]. Spájal ho predovšetkým s tvorbou nového pojmoslovía, prílišné preceňovanie ktorého však mohlo narušiť krehkú rovnováhu medzi jeho teoretickým dielom, predstaveným v podobe písaného *textu*, a *reálnym* svetom. Logickým zavŕšením tejto možnosti by bolo oddelenie *textu* od zobrazovanej *reality* a jeho osamostatnenie v podobe jej zástupcu, ako sa tomu napokon stalo v dielach popredných teoretikov *postmodernizmu*. Goffman nedospel tak ďaleko, aby v ich duchu hlásal sebestačnosť *textu* oproti realite, predsa však tvrdením, že etnografia je len „druh písania“ [tamtiež], sa veľmi priblížil k stanovisku niektorých postmoderných teoretikov (J. Derrida). Podarilo sa mu ešte za svojho života osloviť aj iného vplyvného postmodernistu F. Jamesona. Ten po oboznámení sa s *Rámcovou analýzou* musel, podľa Manninga, konštatovať, že „Goffmanovo dielo v základe je samo-odkazujúcim (self-referential)“, čo znamená, že sa v ňom „presadzuje skôr použiteľnosť pojmovej schémy, ako pochopenie samotného sociálneho sveta alebo správa o ňom“ [tamtiež].

V istom zmysle, koncepcné zblížovanie s postmodernizmom u Goffmana išlo ruka v ruku so štylistickým. Ešte pred nástupom na teoretické javisko postmodernistických autorov sa Goffmanovi podarilo značne oslabiť pôsobenie striktných vedeckých štandardov na svoju tvorbu a vytvoriť si pomerne voľný štýl vyjadrenia, uprednostňujúci *rétorické* formy pred *logickými*. Približne tou istou cestou sa uberali diela postmodernistov.

Fragmentárnosť Goffmanovej sociologickej tvorby korešponduje s charakterom postmoderného sveta, ktorý dávno stratil spájajúce puto a rozpadol sa na nesúvislé epizódy, udalosti, činy. Tohto názoru sa v podstate drží aj Fredric Jameson, ktorý „hlbokú subjektívizáciu a fragmentáciu nášho sociálneho života a našich skutočných existencií vo svete neskorého monopolistického kapitalizmu“ [Hardt, Weeks 2000: 186] spája s postupným vytlačovaním pre obdobie „vysokej modernity“ typickej kategórie odcudzenia subjektu a jej nahradzovania „fragmentáciou subjektu“ [op. cit.: 199]. Upozorňuje na „lingvistickú fragmentáciu sociálneho života“ [op. cit.: 201], prejavujúcu sa obrovským množstvom profesiových a disciplinárnych žargónov, ktoré spolu s inými znakmi etnickej, genderovej, rasovej, náboženskej a triednej príslušnosti demonštrujú enorm-

nú „štylistickú a diskurzívnu heterogenitu“ rozvinutých kapitalistických krajín [tamtiež].¹¹

Práve v podmienkach postmoderného sveta sa stáva nesmierne žiadanou postava „zručného intelektuála, ktorý dokáže pracovať s tým, čo sa mu dostane pod ruku“ [Ritzer 1997: 15]. Táto francúzskymi postmodernistami (J. Baudrillard, M. Maffesoli) obľúbená postava si našla francúzske pomenovanie *bricoleur* (majster, domáci kutil). Termín bol ako stvorený na označenie činnosti súvisiacej so *zlepovaním fragmentov* z rôznych vecí do nejakého súvislého celku, a preto sa hodil niektorým analytikom na charakteristiku Simmela a jeho spôsobu tvorby teórií. Podobný druh aktivity nachádzame tiež u Goffmana, ktorý tým, že narábal s množstvom príkladov čerpaných tak z „publikácií, ako aj z bežného života“, si vyslúžil titul „sociologického *bricoleur'a par excellence*“ [Atkinson 1989: 68]. Atkinson demonštruje, ako Goffman dáva tieto príklady dohromady prostredníctvom zvláštneho štylistického postupu *refazového spojenia* (*concatenation*). Zmysel tohto postupu spočíva vo vzájomnom prepojení rôznych častí textu, a to pomocou *opakovania* (*repetition*) v nich niektorých kľúčových termínov. Prostredníctvom tejto štylistickej procedúry sa jeden príklad ukazuje ako spletený s druhým, aby sa napokon „skonštruoval kaleidoskop typov a pod-typov“ [tamtiež]. Goffman vystupuje ako organizátor svojich textov, a to pomocou premyslených štylistických postupov, ktoré nie sú len ich príležitostnou „ozdobou a okrasou“, ale stávajú sa „konštitutívnymi pre tie ‚teórie‘ a ‚analýzy‘, ktoré v sebe obsahujú“ [op. cit.: 73].

Obraz Goffmana ako individuálneho *bricoleur'a*, ktorý sa vo voľnom čase zaoberá zlepovaním svojich textov z rôznych kusov, sa ukázal byť veľmi pôsobivým a napriek svojej anachronickosti aj trebným. V jeho diele nachádzame náznaky neskoršej postmodernej predstavy o *fragmentovanej osobnosti*, ktorá „sa rozpustila v rozmanitých praktikách rečenia a správania sa“ [op. cit.: 74]. V tomto prípade sa nedá hovoriť o nejakom stabilnom jadre osobnosti, namiesto toho, podľa Atkinsona, nastupuje „večne premenlivý a samo-obnovujúci sa proces *semiózy*“¹² [tamtiež]. Bežný život každého človeka sa premieňa na zložitý znakový systém, na niečo ako text, ktorý on sám „majstruje“. Avšak na kolektívnej úrovni je už každodenný život výsledkom „masového, kolektívneho vykonávania *majstrovania* (*bricolage*)“ [tamtiež].

Žito každodennosti

Goffman nebol autorom poznámky o *každodennom živote* ako kolektívnom *bricolage*, hoci jeho divadelná metafora spoločnosti bola dôslednou realizáciou semiotického prístupu [Vachštajn 2007: 37]. Nevieme iste, či by sa pod tento obraz

¹¹ Podrobne o fragmentácii postmoderného sveta a postmodernej osobnosti pozri [Alijevová 2000: 330–31, 339–340]

¹² Semióza (*semiosis* – angl.) – proces interpretácie znakov.

podpísal, ale keď zoberieme do úvahy tú skladobnú verziu každodennosti, ktorá u neho občas dávala o sebe vedieť, možné by to bolo. Každodennosť nebola pre neho abstraktnou konštrukciou, ku ktorej sa treba najprv dopracovať pomocou fenomenologickej redukcie, aby ju potom bolo možné starostlivo opatrovať v jej nedotknuteľnosti. Napriek tomu, že dostal „každodenný život“ do názvu svojej prvej knihy [Goffman 2000], a tým sa stal popredným predstaviteľom „sociológie každodennosti“, nejakým osobitným úvahám o každodennosti sa v tom čase nevenoval. Na prvý pohľad jeho zaobchádzanie s touto kategóriou je natoľko nereflektované a nezáväzné, že pôsobí oslobodzujúcim dojmom. Jeho výklad každodenného života „anglo-americkéj spoločnosti“, prebiehajúceho v jej „prirodzených dekoráciách“ [Goffman 2000: 284] je akoby zbavený povinných kategórií *stratifikácie, moci, vplyvu a pod.*, a chvíľami budí dojem, že tu vôbec nejde o sociológiu, ale o bližšie nekvalifikované, nesmierne zaujímavé rozprávanie rôznych anekdotických prípadov a príbehov (story-telling), ktoré sa stali všetkým, pretože sa nestali nikomu. To, že proces čitateľského ponorenia do tohto sveta prebieha za sprievodu prenikavého, mierne odborného (aby nenudil) autorského komentára, celú intrigu len posilňuje, zvyšujúc tajomstvo schovaného do príkladov „každodenného života“. Na neho v tom čase právom bolo možno vzťahovať našu pôvodnú metaforu bezbrehého, ničím nerámcovaného a neštruktúrovaného žitného poľa. Základnú, „ontickú“ podmienenosť pre túto metaforu zabezpečovala Goffmanom kategoriálne zaistená oblasť *interakcie tvárou-v-tvár v prirodzených prostrediach (setting-och)* [Goffman 1972: 1], lebo zahŕňala do seba myriady konkrétnych prípadov tohto vzťahu a tým bola prakticky neobmedzená. Táto oblasť sa stala pre Goffmana celoživotnou preferovanou výskumnou doménou, čo sa potvrdilo aj v jeho posmrtno publikovanej prezidentskej adrese, kde znova zdôraznil „bezprostrednú spoluprátnosť (co-presence) indivíduí“ ako základnú podmienku sociálneho života [Goffman 1983a: 9]. Postulovanie interakcie tvárou-v-tvár ako predmetu Goffmanovej sociológie sa nemohlo neodraziť na jeho prístupe ku každodennému životu, ktorý sa *de facto* prekrýval s oblasťou „udalostí, ktoré sa udiali počas spoluprátnosti a vďaka spoluprátnosti“ [Goffman 1972: 1]. Táto oblasť nutne potrebovala svoju sociologickú kategorizáciu, preto aj „žitné pole“ každodennosti nemohlo dlho ostať slobodným od nejakých kategoriálnych pascí. Presvedčíme sa o tom už od prvých stránok *Prezentácie Ja v každodennom živote*, kde sa dostaneme k Goffmanovým svojským kategóriám, nápadne vybočujúcim z konvenčného sociologického pojmoslovia. Nie je to však slovník vhodný na definovanie každodenného života ani vo filozofickom, ani v odbornom zmysle. Goffman je v tom čase dosť cudzí tej tradícii reflexie každodenného života, ktorú medzitým nahromadila európska filozofia (fenomenológia, neomarxizmus). Čo sa týka sociológie, ktorá už na prelome 19. a 20. storočia vystúpila ako priekopníčka štúdia každodennosti, nechal sa z nej ovplyvniť azda len tvorbou Durkheima a Simmela, menej však Maxa Webera. Čo však najviac u neho zaráža, je zjavne na neskoršie časy odložený záujem o americkú (alebo euro-americkú) blízku minulosť výskumu každodennosti, stelesnenú W. Jamesom, A. Schützom, ktorého nasledovali neskôr P. Berger a Th. Luckmann. Bolo treba počkať približne 20 rokov,

aby sa Goffmanov záujem o každodennosť ako osobitnú sociologickú kategóriu vykryštalizoval na úroveň špeciálnej reflexie problému v *Rámcovej analýze*.

Musíme však upozorniť na to, že na prelome 40. a 50. rokov, keď sa Goffman odvážil na svoje pozorovacie výskumy každodenného života, filozofická a sociologická literatúra na túto tému ešte čakala na svoju príležitosť – Schützo-ve vybrané diela mali vyjsť len začiatkom 60. rokov, práce Garfinkela a Bergera a Luckmanna o čosi neskôr.

Goffman sa nemal v tom čase na koho oprieť medzi sociológmi, ale predsa sa v rokoch 1949–1951 podujal na výskum každodenného života komunity na malom ostrove pri pobreží Škótska, ktorý on nazýval *Dixon* (v skutočnosti *Unst*). Na základe tohto výskumu Goffman pripravil a obhájil v roku 1953 dizertačnú prácu *Komunikačné správanie v ostrovnej komunite* (1953) [Manning 1999: 108]. Hoci dizertácia nebola publikovaná, výsledky tohto skúmania boli dostatočne zúročené v jeho *Prezentácii Ja v každodennom živote*. O pár rokov neskôr (1955) Goffman znovu ide „skúmať každodenný život“, tentokrát do nemocnice St. Elizabeth vo Washingtone [op. cit.: 110]. Ani tento výskum neostal bez následkov pre sociológiu a poslúžil podkladom pre jeho jedinečné dielo *Azily* [Goffman 1961a],¹³ ktoré je doteraz vzorom humanisticky zameranej sociológie.

S akým predbežným poňatím každodennosti alebo jej predstavou potom narábal v tom čase Goffman? Či to bola *laicko-odborná* interpretácia každodennosti, ako *reálne* existujúceho, prevažne súkromného priestoru, v rámci ktorého jednotlivci denno-denne vykonávajú svoje bežné aktivity na reprodukciu svojho života, alebo *básnická*, ktorá si všíma na každodennosti jej monotónnosť, všednosť, repetitívnosť, šedivosť a pod., teda všetko, čo stelesňuje prózu bežného dňa? Alebo to bol predsa nejaký kvalifikovaný pohľad na ňu, vypestovaný trebárs v rámci iného odboru? Vedel sa Goffman na začiatku svojej kariéry nestratiť v tom bezbrehom „žitnom poli“ každodennosti, do ktorého sme ho prostredníctvom svojej metafory dostali, a či v ňom vedel úspešne chytať?

Etnografia a každodennosť

Mohlo by to s ním vyzeráť na začiatku pomerne beznádejne, keby Goffman predsa len nenašiel oporu v disciplíne, ku ktorej veľmi inklinoval ešte počas svojich univerzitných štúdií. Bola to etnografia, presnejšie kultúrna antropológia, ktorej čelní predstavitelia (L. Warner a E. Hughes) mu boli učiteľmi na Chicagskej univerzite. Na formovanie Goffmanovho záujmu o etnografiu a kultúrnu antropológiu nesporne pôsobilo celkové zameranie Chicagskej školy, predstavitelia ktorej pretvorili etnografiu na „jedinečný projekt“ [Manning 1999: 107]. V prácach Parka

¹³ Goffman počas svojej kariéry pracoval na etnografickom výskume života v kasíne, na štúdiách rozhlasovej stanice, na fotografických štúdiách genderovej reprezentácie a niektorých iných projektoch [Manning 1999: 105].

a jeho spolupracovníkov sa vzáčne spojili Simmelove inšpirácie témou mestského života so zručnosťou „investigatívneho reportéra“ [op. cit.: 107]. Tento vzor sociológa ako investigatívneho reportéra, veľmi rozšírený medzi Chicagskými sociológmi staršej generácie, zapôsobil aj na raného Goffmana, a „bol akoby prebratý od Raymonda Chandlera“ [tamtiež]. Podľa spomienok G. Marxa, profesor Goffman prezentoval seba ako „zatvrdeného cynika“, ako „sociológa na spôsob súkromného očka z 40. rokov“ [tamtiež]. Kvalifikuje jeho osobný štýl v duchu „hip, existential, cool“, čo je ťažko preložiteľný, ale o to znakovejší súbor označení pre nekonvenčné správanie americkej mládeže na prelome 50. a 60. rokov. Sociológ v tejto predstave zďaleka nie je sústrastný ľudomil, ktorý sa dojíma a plače nad ľudským údelom, ale pragmatický vyzvedáč, správajúci sa bez zbytočných škrupúl, aby sa v záujme veci dostal k dôverným informáciám. Táto *paradigma sociológa* síce ostro kontrastovala s jeho scientisticou predstavou nezaujatého a diskrétného výskumníka, opierajúceho sa o reprezentatívny výskum, nie na osobné pozorovania. Nebola však oproti nej menej účinnou. Zabezpečovala dokonca väčšiu autenticitu výsledkov bádania, lebo dovoľovala sociológovi prekonať rôzne nástrahy v podobe klamných praktík zo strany objektov svojej zvedavosti, občas sa im dostať až „pod kožu“, aby napokon ako Chandlerov neohrozený súkromný detektív Phil Marlow úspešne rozlúštil ďalšiu hádanku.

Ako bádateľ primerane cynický a súčasne zaujatý pre správny odhad reality, Goffman bol teda dostatočne pripravený, aby podnikol svoje etnografické výpravy za každodennosťou v úlohe *zúčastneného pozorovateľa*.¹⁴ Vedel patrične zapadnúť do neznámeho prostredia, a to buď v úlohe „umývača riadu v kuchyni miestneho hotelu“ [Manning 1999: 109] na ostrove Dixon, „asistenta športového riaditeľa v nemocnici St. Elizabeth“ [op. cit.: 111], alebo návštevníka kasína v Las Vegas, kde hral nielen kvôli „zábave“, ale aj „z etnografických dôvodov“ [Winkin 1999: 29], z čoho mal potom opletačky s políciou.

Ostáva však zistiť, či sa aj Goffmanova predstava každodenného života zohduje s jej vtedajšou *etnografickou* alebo *kultúrno-antropologickou* verziou, alebo je rozšírená o nejaké prvky *sociologického* prístupu? Napokon, čo on sám uprednostňuje: etnografickú deskripciu alebo sociologickú analýzu?

Ukazuje sa, že Goffman si pri svojom prvom výskume vybral za vzor medzi prominentnými kultúrnymi antropológmi radšej na *všeobecnej teórii* sústredeného Radcliffa-Browna, ako viac na *deskripciu* zameraného B. Malinowského, hoci ten sa tiež venoval štúdiu každodenného života ostrovných obyvateľov (Trobriandcov). Zriekol sa možnosti pripraviť „podrobnú prípadovú štúdiu ostrovnej komunity“ [Manning 1999: 109] v duchu B. Malinowského, čím už vo svojich začiatkoch trochu odbočil od *deskriptívnej realistickej* etnografie. Vo svojej dizertácii

¹⁴ Yves Winkin vo svojej biografickej štúdii o Goffmanovi, rekonštruujúc jeho príchod na ostrov Dixon (v skutočnosti Unst) do úplne neznámeho prostredia, opisuje rozpaky miestnych obyvateľov ohľadom toho, prečo tam ten cudzinec prišiel a usadil sa, prečo stále oboplávava ich ostrov na veľkom člne a má stále so sebou nemecký fotoaparát, a či nie je náhodou špión? [Winkin 1999: 26].

Goffman „prijal formu práce (typickú pre) Radcliffa-Browna, ale so substantívnym obratom k väčšej zhode s Freudom a Sartrom“ [tamtiež]. Koncepčný vplyv týchto autorov na Goffmana sa stáva očividným najmä v knihe napojenej na dizertáciu *Prezentácia Ja v každodennom živote* (1956), v ktorej sa Goffman zaoberá „podmienkami autenticity v neautentickom svete“ [op. cit.: 110].

V dizertácii naznačená odlišnosť *euforickej* interakcie od *dysforickej* bola veľmi dôležitou pre to, aby bolo možné rozlíšiť medzi nepredstieraným, nekontrolovaným správaním a správaním, ktoré si žiadalo určitú sebakontrolu [Batygin 2004: 12].¹⁵ A hoci dramaturgické stanovisko v dizertácii nebolo tak zjavné ako v knihe, obidve poslúžili autorovi na to aby zistil, nakoľko je ťažké odlišiť *zdanie* (*appearance*) od *reality* [Manning 1999: 110]. Práve na úrovni „každodenných predstavení (performances)“ sa stiera rozdiel medzi pozíciou *cynického* a *úprimného* predstaviteľa úlohy (performer). Pre mnohé sociologické problémy nie je ani tak dôležité „čo je reálnejšie: či dojem, ktorý sa vytvára od predstavenia, alebo dojem, pred ktorým predstaviteľ úlohy sa pokúša publikum ochrániť“ [Goffman 2000: 100].

Aby sme pochopili skutočný dopad týchto úvah, treba poukázať na to, že Goffman buduje v *Prezentácii* svoj sociálny *mikrosvet*,¹⁶ kde sa do popredia dostávajú záležitosti medziosobnostnej komunikácie, také ako predstieranie, klamstvo, dôvera a pod., ktoré vnútri oficiálneho makrosvetu neznamenajú skoro nič. Vyriešenie týchto záležitostí sa stáva rozhodujúcim pre udržanie *sociálneho poriadku* v rámci malých sociálnych útvarov. Bol to ten vychýrený *poriadok interakcie*, ktorý Goffman prvý krát tematizoval ešte vo svojej dizertačnej práci v roku 1953, a ktorý „ďalších tridsať rokov nepoužíval“ [Smith 1999: 1], až do čias už spomínanej prezidentskej adresy. G. Smith sa domnieva, že Goffman tému *sociálnej organizácie* interakcie tvárou-v-tvár v skutočnosti nikdy nenechal. Naopak, on sa zaslúžil o to, aby interakciu uznali za „realitu *sui generis*“, za „novú úroveň sociálnej organizácie“, o to, aby „ju urobil prístupnou pre sociologické šetrenie“ [op. cit.: 2]. Sústreďujúc sa v podstate vždy na opis interakcií tvárou-v-tvár, Goffman sa predsa pokúšal vyhľadať také sociálne jednotky, v ktorých mohli byť dodržané požiadavky pre fyzickú spoluprácu účastníkov interakcie a ich kontakt tvárou-v-tvár. Takou reálnou jednotkou interakcie tvárou-v-tvár sa pre Goffmana stal *stret* (*encounter*), ktorý on objavuje už v závere *Prezentácie*, hoci podrobnému rozboru tejto jednotky sa bude venovať neskôršie v knihe *Strety* (1961). V tejto knihe pristupuje k *stretu* ako k prípadu *ohniskovej* (focused) interakcie tvárou-v-tvár, ktorý sa odlišuje od *ne-ohniskovej* (unfocused) tým, že ľudia počas nej súhlasia s tým, že „dočasne udržiavajú jediné ohnisko kognitívnej a vizuálnej pozornosti“ [Goffman 1961b: 7]. Môže to byť rozhovor, stolná hra, nejaká spoločná úloha

¹⁵ Podľa Winkina, Everett Hughes počas obhajoby Goffmanovej dizertácie vyjadril svoju nespokojnosť s novými termínmi „euphoria“ a „dysphoria“ [Winkin 1999: 6–27].

¹⁶ G. Smith našiel, že táto tendencia u Goffmana má veľa spoločného s podobnými stanoviskami etnometodológie, ktorá začala vystupovať koncom 60. rokov ako konkurujúci smer [Smith 1999: 13].

a pod., hlavnou podmienkou je, že „osoby sú v bezprostrednej fyzickej prítomnosti jeden druhého“ [op. cit.: 17]. Goffman to nazýva aj *ohniskovým zhromaždením* (*focused gathering*), aj *systémom situačnej aktivity* (*system of situated activity*) [op. cit.: 8], čím dodáva bežným interakčným procesom každodenného života organizačný status akejsi *mikrosociety*. Goffman na to naráža, keď tvrdí, že „stret zabezpečuje svet pre jeho účastníkov, lenže charakter stability tohto sveta tesne súvisí s jeho vybraným vzťahom k širšiemu svetu“ [op. cit.: 80]. *Stret* je tým modelovým *mikroútvárom*, v rámci ktorého sa odohrávajú *každodenné predstavenia*. Zhruba by sa dalo označiť *stret* ako *štruktúrnú jednotku každodennosti*, medzitým čo *predstavenie* bude jej *procesuálnou jednotkou*.

Goffman nezabúda ani na ďalšie vybavenie *každodenného predstavenia*, a s poctivou dôkladnosťou skutočného etnografa uvádza všetky jeho súčasti, vrátane *predstaviteľov úloh* (*performers*), občas sa združujúcich do *tímov*, ich eventuálneho *publika* (*audience*), *prostredia* (*setting*), v ktorom prebieha predstavenie, *kulís*, *dekorácií*, *rekoizít*, *regiónov*, a pod. Jeho „etnograficky precízne“ [Smith 1989: 45] opisy prostredí, ich vybavení, účastníkov, ich typických úkonov a zvykov by učinili za dosť aj tej najnáročnejšej etnografii. Presvedčíme sa o tom, keď si prečítame tie pasáže z *Prezentácií*, kde sa opisujú mravy a spôsoby personálu hotelovej reštaurácie na ostrove Dixon. Goffmanovmu pohľadu zúčastneného pozorovateľa zákulisia tejto reštaurácie nič neunikne: ani jedlo, ani riad, ani vnútorné pomery a vzťah k návštevníkom. Popritom tieto deskripcie nie sú samoučelné, ale smerujú k hlbšiemu poznaniu vytýčenej oblasti. Tak, v závere *Prezentácie* sa Goffman sám priznáva v tom, že sa nezaujímal o tie „aspekty divadla, ktoré sa vkradli do každodenného života“, ale o „štruktúru sociálnych stretov, bezprostredných interakcií medzi ľuďmi“, teda o štruktúru „tých javov v spoločenskom živote, ktoré vždy vznikajú, keď nejaké osoby sú fyzicky prítomné v priestore interakcie“ [Goffman 2000: 302].

Aj v ďalších svojich prácach, ktoré sa objavili v priebehu 60. rokov, Goffman ostáva na pôde reálnych, objektívnych javov sociálneho sveta a *realistickosť* jeho etnografie sa nemení v závislosti od jeho presmerovania počas 60. rokov na výskum „lokálnych a malorozmerných, mikroskopicko-molekulárnych procesov sociálneho života, ktoré Simmel raz opísal ako tvoriace našu bežnú sociálnu skúsenosť“ [Smith 1999: 13]. V tomto období Goffman upozorňuje na potrebu skúmania správania ľudí, ktorí sa ocitli „v bezprostrednej prítomnosti jeden druhého“ [Goffman 1972: 2]. Preto v *Rituáli interakcie* Goffman medzi veci, ktoré by mal evidovať výskumník, dostáva nie materiálne objekty a ich vlastnosti, čo bežne tvorí predmet záujmu etnografa, ale také nemateriálne záležitosti, ako „pohľady, gestá, polohy tela, a slovné výroky“ [op. cit.: 1], ktoré vystupujú ako konečný materiál pre charakteristiku tzv. „malých správání“. Tieto, z hľadiska *makrosociológa* celkom zanedbateľné údaje, počnúc tými najmenšími ako „okamžitý pohyb v tvári“ a končiac takými vecami ako „celotýždenná konferencia“, sa stávajú nenahraditeľnými pri „opise prirodzených jednotiek interakcie“ [tamtiež]. Oni takisto slúžia behaviorálnym materiálom na stavbu týchto jednotiek. Aby sme

nielen opísali tieto jednotky, ale aj objavili „normatívny poriadok, ktorý prevláda vnútri nich a medzi nimi“, treba podľa Goffmana použiť „serióznu etnografiu“, čo znamená identifikáciu „nespočetných vzorov a prirodzených poradí správania, ktoré sa prihodí kdekoľvek, kde osoby prichádzajú do prítomnosti jedna s druhou“ [op. cit.: 2].

Goffman ukazuje asi tie v americkej spoločnosti najfrekvencovanejšie typy prirodzených jednotiek interakcie, ktoré si zasluhujú záujem sociológie. Sú to „rozhovory, stretnutia na cestách, bankety, zasadnutia porôt, uličné ponevieranie“ [op. cit.: 3]. A práve mestská ulica v jej širšom význame verejného priestoru sa stáva pre Goffmana na začiatku 70. rokov tou ďalšou stanicou, na ktorej sa na chvíľu zastaví jeho záujem o každodenný život. Jeho presun z uzavretých miestností farmárskych domácností, študentských internátov, hotelových reštaurácií, nemocníc pre duševne chorých, práčovní, kasín, a pod. do miest, kde sa odohrávajú rôzne podujatia verejného charakteru, znamenal jeho ďalšie osobné víťazstvo v boji o nové územie pre sociológiu. Bol to priestor, ktorý Goffman vo svojej knihe *Vzťahy na verejnosti* (1971) uviedol ako doménu, ktorá obsahovala „svadby, rodinné sedenia pri jedle, katedrové schôdze, nútené pochody, služobné stretnutia, fronty, davy a dvojice“ [Goffman 1971: XI], a ktorá patrila do rubriky sociológiou „zanedbávaných situácií“, teda nikdy sa nebrala ako „predmet sám osebe“ [tamtiež].

Goffmanov záujem o interakciu tvárou-v-tvár, ako prebieha na verejnosti, je natoľko priehľadný, že pre dnešných autorov je prevažne sociológom ulice, ktorý prebral štafetu po Simmelovi a Parkovi. Podľa P. Hamiltona sa Goffman sústreďuje na tom type sociálneho správania, „ktoré môže byť pozorované na verejných miestach, takých ako ulica, a mnohé z jeho teórií sa týkali udržania *sociálneho poriadku* v takých prostrediach (settings) [Hamilton 2002: 112]. Ale Goffman sa zaujímal nielen o ulicu ako stredobod života moderného mesta, ale o širšiu oblasť správania „na verejných a poloverejných miestach“, kam patrili aj „parky, reštaurácie, divadlá, obchody, tanečné sály, verejné sály a iné miesta pre zhromaždenia (gathering places) hociktorej komunity“ [Goffman 1963: 4]. Práve v týchto miestach prebieha „bežná ľudská premávka a formovanie (patterning) ordinárnych sociálnych kontaktov“ [tamtiež], teda to, čo by sme si trúfali označiť za *každodenný život* v meste. Goffman priznáva tejto oblasti istú oprávnenosť, dokonca ju chce vtiahnuť do sféry sociologického záujmu, ale za podmienky, že sa podriadi určitému druhu *sociálneho poriadku*, a to *verejnému poriadku*. Celoživotná Goffmanova posadnutosť problémom sociálneho poriadku sa aj tu prejavuje tak, že nie je celkom jasné, či hlavným predmetom jeho záujmu je „svet denno-denného života“, alebo, ako sa domnieva W. Sharrock, uvažovanie nad týmto svetom je pre Goffmana len „jednoduchým nástrojom pátrania po sociálnom poriadku“ [Sharrock 1999: 130].

Goffmanom zobrazená každodennosť nemôže uniknúť pôsobeniu normatívnej regulácie. V tomto zmysle by sotva mohla byť živnou pôdou pre vznik a formovanie protestných hnutí alebo alternatívnych spôsobov života, ako tomu bolo v Európe 60. rokov. Goffman ju nevníma ako oblasť, kde sa rodí a pestuje ne-

spokojnosť radového člena spoločnosti s nadvládou inštitúcií, s politickým a štátnym nátlakom, s totálnym odcudzením a neslobodou. Pre neho je to skôr sféra „mierumilovného styku“ medzi ľuďmi, mikroporiadok, ktorý nevstupuje do sporu so sociálnym makroporiadkom, naopak, pokúša sa ho napodobniť. „Žito“ každodennosti sa ukazuje na prvý pohľad ako priebežne usporiadané a pomerne lojálne voči „veľkej spoločnosti“.

Nedostatok konceptuálneho vymedzenia každodennosti sa Goffman pokúša nahradiť jej rôznymi kvázi-operacionálnymi definíciami. Máme na mysli prípady, keď Goffman spočítava buď zložky predstavenia, alebo interakcie tvárou-v-tvár, alebo formy príležitostných stretov a zhromaždení, typických pre americkú kultúru. Doslova „zlepúje“ každodennosť z tých udalostí, prípadov, zvykov, stereotypov správania, ktoré pozoruje okolo seba a fixuje vo svojej pamäti. Jeho kalkulačný prístup ku každodennosti len prezrádza jej „skladobnú“ predstavu, pre ktorú je etnografia ako stvorená. Aj jej záľuba v deskripciách pramení z tohto *skladobného* (nie štruktúrneho) princípu ako zo svojráznej karikatúry na prehnaný analytizmus vedy. Veda rozkladá celky na jednotlivé zložky, aby si uľahčila ich opis. Zo svojej strany *opisnosť* etnografie posilňuje jej úsilie držať sa vyhovujúcej *skladobnej* predstavy každodennosti. Niekde na rozhraní týchto dvoch princípov sa objavuje aj údajný *realizmus* etnografie, ktorej ambíciou je podľa Winkina úsilie uchytiť „reálny život“ nezávisle na tom, či sa to robí prostredníctvom „hustého opisu“ (Geertz), alebo v iných termínoch“ [Winkin 1999: 39].

Funkcia príkladov

Pri etnografickom opise výskumník vťahuje do sféry svojej pozornosti množstvo empirických prípadov, ktoré nie vždy možno zvládnuť individuálnymi úsiliami. Goffman si to sám uvedomuje, keď sa vo svojej knihe *Správanie na verejných miestach* (1963) sebakriticky priznáva, že na to, aby posúdil miery konsenzu alebo disenzu v skupinách jeho vlastné tvrdenia nestačia, a dá sa to urobiť len prostredníctvom „systematického empirického výskumu“ [Goffman 1963: 5].

Avšak Goffman sa o to neusiluje, najmä keď ide o „kvantitatívny výskum alebo analýzu, ktoré boli obľúbené medzi sociológmi“ [Giddens 1990: 113]. Uprednostňuje spôsob tvorby teoretických pojmov, ktorý viac pripomína ten typ induktívnej stratégie budovania teórie, ktorý bol navrhnutý svojho času B. Glaserom a A. Straussom pod názvom „uzemnenej teórie“ (grounded theory) [Glaser, Strauss 1967].¹⁷ Podľa Manninga tým, že Goffman vytvára prepojenie medzi „etnografiou ako konštruovaním teórie, ako novým slovníkom“, a etnografiou ako „testovateľným súborom pozorovaní“, implicitne predpokladá „induktívny, porovnávaci a teoretický pohľad etnografie, ktorý je zlučiteľný s uzemnenou teóriou“ [Manning 1999: 116].

¹⁷ Pozri podrobnejšie [Alijevová 1986: 198–205].

Stratégia *uzemnenej teórie* spočíva v neprestajnej porovnávej analýze kvalitatívnych údajov, ktoré sa získavajú v terénnom výskume ako výsledky pozorovaní a rozhovorov, a takisto pri analýze takých dokumentov ako „listy, biografie, autobiografie, memoáre, prejavy, romány, a pod.“ [Alijevová 1986: 201]. Z podobných zdrojov čerpá svoj ilustračný materiál aj Goffman, keď sa pokúša hojnosťou príkladov nahradiť chýbajúci systematický empirický výskum. Príklady u neho plnia predovšetkým úlohu ilustrácií k tým všeobecným tvrdeniam, ktoré si on dovoľí umiestniť v texte pred nimi. V prípade knihy *Správanie na verejných miestach* sa Goffman opiera predovšetkým o údaje zo svojho terénneho výskumu v nemocnici pre duševne chorých a o výskum Shetlandskej ostrovnej komunity. Využíva aj svoje vlastné skúsenosti so správaním príslušníkov „strednej triedy z niekoľkých regiónov Ameriky“. Keď ide o také Goffmanove diela ako *Prezentácia*, *Stigma* [Goffman (1963) 2003] alebo *Rámcová analýza*, v nich k spomínaným údajom z terénneho výskumu sa pridávajú materiály z „úctyhodných prác, ktoré obsahujú kompetentné správy o spoľahlivo stanovených zákonitostiach“ [Goffman 2000: 30], ale aj z memoárov od rôznych „farbistých osôb“ [tamtiež], z periodickej tlače, z „kníh biografického žánru“ [Goffman 2004: 74]. V *Rámcovej analýze* podstatne rozširuje okruh svojich ilustračných zdrojov o „karikatúry, komiksy, romány, filmy a najmä divadlo“ [op. cit.: 75], pričom k nim pristupuje odhliadnuc od kvality alebo žánru vybraného zdroja. Záleží predovšetkým na všeobecnej prístupnosti týchto materiálov, čo z nich robí akýsi „verejný fond všetkým povedomej skúsenosti“, ktorá zjednocuje autora a jeho čitateľa [op. cit.: 76].

Nedá sa povedať, že takto získané príklady Goffman používa na overenie hypotéz. Vo svojom výklade skôr operuje s tézami, ktoré „sa tvária“ tak, ako keby už prešli overovaním alebo testovaním a nadobudli charakter teoretických tvrdení. V skutočnosti overovanie prichádza len spolu s príkladom, ktorý nasleduje za všeobecnou formulou. Ilustrácie u Goffmana, „potvrdzujú (validate) koncept tým, že demonštrujú jeho empirickú relevantnosť a upozorňujú nás ohľadom jeho potenciálnej užitočnosti“ [Smith 1989: 45]. V podstate citované Goffmanom, ako niekedy aj Simmelom, ilustrácie sa využívajú u nich ako „prvý a elementárny typ testovania“ [tamtiež]. Príklady sa využívajú, podľa Goffmana „ako objekty, a zároveň ako nástroje analýzy“ [Goffman 2004: 72].

Vedome sa vzdávajúc reprezentatívneho výskumu, v priebehu ktorého by mohol ďalej testovať svoje pojmy, sa Goffman uzatvára v rámci príkladov, ilustrácií, príbehov. Počíta s tým, že obsah jeho diela bude „plný neverifikovaných tvrdení“ [tamtiež], čo značne zníži ich využiteľnosť v rámci sociologickej vedy. To mu nebráni v knihe *Správanie na verejných miestach* uchýliť sa k metóde „voľnej špekulácie“, ktorá je podľa neho lepšia ako „rigorózna zaslepenosť“, najmä v prípade takej fundamentálnej oblasti ako správanie [Goffman 1963: 4]. Goffman pristupuje k poznávaciemu procesu tvorivo, bez zbytočných metodologických predsudkov a obmedzení. Musí však počítať s tým, že jeho vlastný postup sa mnohým bude zdať „príliš knižným, príliš všeobecným, príliš vzdialeným od terénnej práce“ [Goffman 1974: 13]. Potom mu bude sotva súdené stať sa „niečím viac ako špekulatívnym náčrtom“ [tamtiež].

V situácii, keď systematický výskum u Goffmana absentuje, príklady preberajú na seba časť teoretických úloh. Stávajú sa informačne nasýtenými natoľko, že sa z druhoradej kategórie obyčajných ilustrácií nezriedka pretvárajú na dodatočné explikácie autorových myšlienok. Občas sa stáva, že skutočný zmysel teoretického predpokladu sa vysvetľuje za pomoci patričnej ilustrácie. Goffman vie doceniť teoretickú funkciu „príkladov“, „ilustrácií“ a „žiarivých prípadov“, „za ktorými stoja bežné teórie“ [Goffman 2004: 72]. Tým rozvíja ešte v *Prezentácii* vyjadrený predpoklad o tom, že jeho ilustrácie tvoria spolu „dostatočne súvislý systém pojmov, ktorý zjednocuje úryvky skúseností, ktoré má čitateľ“ [Goffman 2000: 30], pričom tento systém pojmov „sa rozvíja logicky“ [op. cit.: 31], čo je práve typické pre teóriu ako logicky uzavretý útvar.

Ilustrácie a príklady slúžia Goffmanovi nielen na prípadné overenie všeobecných téz, ale v nezjavnej podobe vystupujú vo funkcii empirických prípadov (*incidentov*, podľa Glasera a Straussa), ktoré aj slúžia ako pôda pre empirické zovšeobecnenia. Takým spôsobom si Goffman chce zabezpečiť to chýbajúce faktické zázemie, ktoré si bežný sociologický výskumník vytvára pomocou dotazníkov. Avšak keď zovšeobecnenie bežne nasleduje potom, čo sa nazbieral dostatok faktov, v Goffmanovom výklade to vyzerá celkom opačne. Všeobecné tvrdenia akoby vznikali v predstihu a len potom si hľadali patričný faktický základ v podobe príkladu. Všimá si to aj G. Smith ukazujúc na to, že „čitateľ má často pocit, že pojmy sú prvé, a ilustrácie sú jednoducho dodané ako dodatočný nápad“ [Smith 1989: 42].

V skutočnosti Goffmanove pojmy a výroky, ktoré sú z nich tvorené, majú induktívny pôvod. Goffman pracuje s induktívnou metódou, lenže to nie je indukcia enumeratívna ale *analytická*, pomocou ktorej veda narába od Aristotelových čias, a ktorú v sociológii horlivo presadzoval Florian Znaniecki. Namiesto skúmania všetkých možných prípadov danej triedy sa analyzuje jeden typický prípad, čo šetrí čas a úsilie výskumníka. Pre Goffmana úlohu takého typického prípadu môže hrať i príležitostný príklad – ale taký, ku ktorému môžeme v duchu od seba pridať ešte poltucet podobných. Výrok absorbuje v sebe nie jeden prípad, ale určité množstvo podobných prípadov. Je to záruka jeho typickosti, ktorá je zo svojej strany predpokladom univerzálnosti. Výrok a príklad u Goffmana sú tak tesne previazané medzi sebou, že občas je ich ťažko rozoznať od seba. Je to vidieť i na štylistike výroku, ktorá opakuje štýl akým sa podáva príklad, i na tom bežnom jazyku, v ktorom sa vyjadrujú tak teoretické výroky, ako aj príklady. Rozmazanosť hraníc medzi teoretickými výrokmi a príkladmi, ktoré sa odvolávajú na ich empirické referenty, je do istej miery spôsobená tým, že sa Goffman v rámci svojich textov nestará o striktné oddelenie teoretických pasáží od ilustračných. Neusiluje sa o to, aby teóriu v podobe základných tvrdení uložil niekde na jednom mieste, trebárs na začiatku rozpravy, aby mu potom v tichosti generovala nekonečné vysvetlenia a spresnenia v podobe príkladov a ilustrácií. Teória je u neho akoby roztrúsená medzi riadkami celého diela, schováva sa do rôznych čiastkových príbehov a rozprávání.

Keď ide o metódu analytickej indukcie u Goffmana, poukazuje na ňu aj G. Smith. Oceňuje v tejto metóde najmä odklon od „naivného induktivismu“ a smerovanie k „popperovskému modelu predpokladania a vyvracania (conjecture and refutation)“ [Smith 1989: 41]. Smith nachádza u raného Goffmana náznaky podobnej procedúry, a to vtedy, keď ten rozdeľuje príklady nejakých udalostí buď na „potvrdzujúce (confirming) alebo radikálne nepotvrdzujúce (disconfirming)“ [op. cit.: 42]. Smith nejde až tak ďaleko, aby za tým videl perspektívu *hypoteticko-deduktívneho* spôsobu budovania teórie, hoci podľa nás, taký pohľad by mohol dostať Goffmanovu koncepciu do iného svetla. Išlo by teda o jeho príklon k inému typu induktivismu než ten, čo bol stelesnený *uzemnenou teóriou*, a čo by otváral viac autonómie pre teoretické úvahy.

Fenomenológia každodennosti

Problém zviditeľňovania „vlastností a procesov každodenného života v podobe zdaní“ [Smith 1987: 90] stojí pred Goffmanom od čias *Prezentácie*, kde „zachycuje“ každodennosť pomocou dramaturgickej metafory. Táto, podľa známej feministky Dorothy Smithovej, vytvorila súbor kategórií, ktoré „organizovali oblasť skúmania tak, aby bola vnútorne súvislá a čo do opisu vyčerpávajúca“ [op. cit.: 90]. Goffmanova divadelná metafora skutočne nebola samoúčelná. A hoci podľa nás je Goffman v *Prezentácii* pomerne skúpy na reflexiu každodenného života ako osobitnej kategórie, Smithová nepochybuje o tom, že práve v tejto knihe on „konštituoval každodenný svet ako fenomén pre skúmanie“ [tamtiež].

Je dosť nápadné, že v otázke vzťahu k problematike každodenného života sa Dorothy Smithová pokúša štylizovať Goffmana skoro ako fenomenológa, ktorý tematizuje každodenný svet ako osobitný objekt skúmania. Pritom je očividné, že slovník fenomenológie a jej procedúry sú mu pomerne cudzie, a „sympatia k etnometodológii a fenomenológii“ mu zjavne chýba [Waksler 1989: 13]. Dokonca aj v neskorej etape svojej kariéry, keď trochu odchyľil vrátka svojej koncepcie aby do nej vpustil fenomenologické inšpirácie, stále voči nim zachováva patričnú ostražitosť. Tak, v úvode k *Rámcovej analýze*, na stránkach ktorej akoby sa prvý krát stretol s koncepciami reality W. Jamesa a A. Schütza, sa Goffman usiluje dostať z nich niečo veľmi dôležité pre seba a pre svoju koncepciu reality. Zaujíma ho Jamesovo rozlišovanie medzi „realitou toho, čo sa deje“ a pocitom, že „niektorým veciam akoby chýbala realita“ [Goffman 2004: 62]. Dalo sa to preľmočiť ako rozlišovanie medzi tým, čo Schütz pomenoval ako „ontologickú štruktúru objektov“ [Schutz 1962: 230], a spôsobmi ich subjektívneho vnímania. Určitá miera nášho vnímania, pozornosti a záujmu je podľa Jamesa dostatočnou podmienkou, aby zabezpečila reálnu existenciu rôznym svetom mimo nás, a to: „zmyslovému svetu, svetu vedeckých objektov, svetu abstraktných filozofických právd, svetu mýtu a viery v nadprirodzené sily, svetu šialenstva a pod.“ [tamtiež]. Najvyšší stupeň reálnosti predsa patrí zmyslovému svetu, lebo je podporený našimi najmocnejšími presvedčeniami, a v tom James smeruje k pre fenomenológiu typic-

kému rozlišovaniu medzi „obsahom bezprostredného vnímania a pripisovaním realnosti tomu, čo je vo vnímaní obsiahnuté alebo je „dané do zátvoriek“ [op. cit.: 63]. „Dávanie do zátvoriek“, „uzátvorkovanie“ alebo „bracketing“ je najbyťtostnejšou procedúrou fenomenológie, v dôsledku ktorej fenomenológia objavuje pre seba každodenný svet ako určitý problém. A práve túto procedúru Goffman akoby nechcel absolvovať aby sa dostal ku každodennému svetu. Berie ho ako nejakú danosť, ako niečo, čo Schütz nazýva samozrejmým (taken-for-granted).¹⁸ Na Goffmanovu neochotu podrobiť problematizácii alebo bracketingu svoje zamlčané porozumenie niektorých sociologických kategórií, poukazuje aj J. Chriss [Chriss 1999: 70].

Goffman tiež používa uzátvorkovanie, ale v inom zmysle než fenomenológia. Pre Goffmana zátvorky označujú „prirodzené hranice epizód činnosti“, ktoré pomáhajú oddeliť napríklad začiatok divadelného predstavenia od prestávky. Fenomenologická tradícia používa termín zátvorky na označenie „vnútorných hraníc, ktoré vedec môže využívať, aby zastavil prúd zážitkov za účelom jeho analýzy vo vedomí a prostredníctvom tohto sa postavil proti všetkým predpokladným ideám vo vzťahu k prvkom alebo silám vnútri týchto zážitkov“ [Goffman 2004: 325]. Na rozdiel od Husserla, ktorý navrhuje dávať do zátvoriek všetky výkony vedy, podrobujúc ich tak svojej radikálnej pochybnosti, Goffman neodporúča robiť takúto procedúru aspoň v prípade sociálnej vedy. Vysvetľuje to tým, že sociálni vedci si sami nárokujú účasť pri „formulácii sociologických pojmov, analyzujúc ich sociálne predpoklady a pod.“ [tamtiež]. Nebolo by preto rozumné dávať do zátvoriek to, čo oni urobili, znamenalo by to len „nárok urobiť to ešte lepšie“ [tamtiež].

Narábanie so zátvorkami svedčí o tom, že Goffman nebol až tak v rozpore s niektorými fenomenologickými požiadavkami. Podľa múdrej poznámky F. Ch. Wakslerovej je Goffmanovo dielo síce „odlišné od fenomenológie, ale nie je v žiadnom zmysle s ňou nesúvisiace“ [Waksler 1989: 14]. Princíp „odstraňovania“, „chladnokrvnosti“ (cooling out), typická Goffmanova pozícia „ako keby“ (as if) slúžia koniec koncov tomu istému cieľu, čo aj fenomenologické uzátvorkovanie. Vďaka tejto pozícii sa na svetlo sveta dostáva to, čo bolo samozrejmým, a to prešetrením oblastí, kde toto samozrejmým nie je [op. cit.: 8]. Stála pochybnosť o reálnom svete akoby sprevádzala Goffmana, čím ho zblížuje s fenomenológiou. Je mu však bližší skôr Husserl ako Schütz, ktorý popri Jamesovi tiež prebudil u neho záujem o problematiku rôznych svetov. Uznáva síce Schützove argumenty že „svet“ snov je organizovaný inakšie ako „svet každodennej skúsenosti“ [Goffman 2004: 66], ale na začiatku nezachádza tak ďaleko, aby súhlasil s ideou mnohonásobnej reality, v ktorej realita každodenného sveta sa vyvyšuje nad ostatnými oblasťami reality. Goffman tvrdí, že každodennosť nie je v tom, čo „individuum pociťuje ako realitu ale v tom, čo sa ho zmocňuje, čo ho pohl-

¹⁸ Termín taken-for-granted sa v súvislosti s predpokladmi jazykového úzusu objavuje u Goffmana v jeho posmrtno vydané štúdiu *Felicity's Condition* [Goffman 1983b].

cuje a unáša ho“, preto „každodenné udalosti sa dajú brať ako reálne a súčasne ako nereálne“ [Goffman 2004: 66]. V tomto zmysle sa svet každodennosti stáva štruktúrne podobným iluzórnym „svetom“, lenže nedá sa dozvedieť, ako „táto podobnosť môže zmeniť náš pohľad na každodenný život“ [tamtiež].

Musíme podotknúť, že isté rozpaky, či je každodennosť realitou alebo ilúziou sa zmocňujú Goffmana v neskoršej etape jeho života. Vtedy sa chytá spásonosnej idey rámcov, ktorú preberá od G. Batesona v nádeji svojským spôsobom zvládnuť mnohotvárnosť každodennosti. Striedaním rámcov, ktoré sa dá prirovnať k interpretačným schémam alebo kódom, ako aj súčasným použitím niekoľkých rámcov sa dá dosiahnuť flexibilný pohľad na svet, a pritom ostať na pôde tej istej reality. Rámec nám dovoľuje zachytiť každodennosť tak, ako žiadna iná štruktúra, s ktorou Goffman pred *Rámcovou analýzou* zvykol narábať ako s analytickou jednotkou. Nie je teda ani „divadelným predstavením“, ani „stretom“, ani „rituálom“, ani „hrou“, ani „udalosťou“ ako takými, ale je súčasne tým všetkým dohromady.

Podľa Goffmana „vnímame udalosti v termínoch prvotného rámca a typ použitého rámca udáva spôsob opisu udalostí“ [op. cit.: 85]. Udalosť ako východ Slnka, môže byť opísaná pomocou *prírodného rámca* ako fyzická udalosť, ale v prípade že zatiahneme záclonu, aby sme nevideli ten východ „uskutočňujeme cieľavedomý čin“ [tamtiež], a to už si žiada použitie *sociálneho rámca*. Goffman vidí isté ťažkosti pri odhade toho, ktorý rámec či systém prvotných rámcov určuje také udalosti každodenného života, ako „letný pozdrav alebo gesto človeka pýtajúceho sa na cenu tovaru“ [op. cit.: 86]. Navrhuje preto prijať nejaký pracovný predpoklad o tom, že „každodenné úkony sú prístupné porozumeniu vďaka existencii systému prvotných rámcov, ktorý naplňa zmyslom udalosti každodenného života“ [tamtiež].

Koncepcia rámcov svedčila nielen o zhode medzi vnímaním a štruktúrou vnímaného, ale dokonca o ich izomorfizme [tamtiež], čo v nej dávalo tušiť veľmi priliehavú stratégiu zvládnutia takej tekutej a premenlivej látky, akou bol každodenný život.

Treba zdôrazniť, že koncepcia rámcov nie je totožná s fenomenologickým pohľadom na každodennosť, hoci sa z nich v niečom inšpirovala (idea mnohonásobnej reality, uzátvorkovanie). Výsledkom rámcovania sa nestala predstava o každodennom svete ako o niečom celistvom, kontinuálnom, ako si to mysleli Schütz alebo Berger a Luckmann. Naopak, každodenný život vystupuje pred nami ako niečo, čo je zložené z nejakých kusov, doslova z ústrižkov (strips), ktoré pre neho znamenajú „ľubovoľne vyčlenený sled reálnych alebo fiktívnych udalostí, prezentovaných z pohľadu toho, kto je subjektívne zainteresovaný na účasti v nich“ [op. cit.: 71]. Takýto „ústrižok“ každodennosti, a to nezávisle na tom z akých udalostí sa skladá, sa môže stať podľa Goffmana „východiskovým bodom analýzy“ [tamtiež]. Znamená to, že každý z účastníkov situácie môže používať svoj osobitný rámec, vychádzať zo svojej analytickej schémy [Manning 1980: 274].

Na rozdiel od zástancov fenomenologickej predstavy o každodennosti usilujúcich sa o „rozrezanie tkaniva každodennosti na kusy rôzneho rozmeru

a formy“, ktoré vystupujú v podobe udalostí [Vachštajn 2007: 11], Goffman v sebe celkom nezaprel etnografický prístup k nej. Pre neho problém skôr spočíva v konštituovaní“ nejakého zmysluplného puzzle alebo zlepenca, ktorým je aj „sociálny život“, z jednotlivých „ústrižkov aktivity [Manning 1980: 274].

V tomto zmysle bol celkom na mieste posun základnej metafory u neskorého Goffmana „od divadla k niečomu, čo sa približuje ku kinematografickému poňatiu“ [op. cit.: 278], čomu napomáha samotný pojem rámca, pripomínajúceho nielen rámec obrazu, ale aj filmový záber alebo diapozitív. Winkin cituje svedectvo o tom, že sa Goffman vraj cítil pri prednáške „len vtedy pohodlne, keď mal diapozitív na ukážku“ [Winkin 1999: 35].

Bolo to spojené s jeho analytickou technikou, spočívajúcou v prezentácii kusov (slices) života a ich montovaní.¹⁹ Goffman sám síce kinematografickosť svojho prístupu nereflektuje, ale dosť sa venuje odlišnostiam organizácie rámca vo filme oproti divadlu. Vyzdvihuje možnosti filmu zmestiť do jednej scény činnosti prebiehajúce v rôznych časových obdobiach, a to vďaka strihu a špeciálnym filmovacími technikám [Goffman 2004: 343]. Nezáleží na tom, či budú nafilmované kusy z filmu vystrihnuté alebo do neho vsunuté, vždy ide o zásah filmára do „prúdu toho materiálu, ktorý napokon uvidia diváci“ [tamtiež]. Podobne aj „prúd reálnych udalostí“ [op. cit.: 108], ktorý sa denno-denne ukazuje pomyselným divákom môže byť tiež podobne filmu podrobený zásahom neviditeľného strihača. Je ním naša schopnosť rozlišovať medzi udalosťami, ktoré možno interpretovať „v termínoch prvotných rámcov“, a to tými, ktoré sú „reálne, skutočné konania, ktoré sa uskutočňujú reálne, naozaj“ [tamtiež], a udalosťami, ktoré určujeme ako „pretvárané, transformované“ [tamtiež]. Transformovanie, pretváranie reálnej skutočnosti pomocou prepojení (keying) a fabrikácií vždy vedie k jej replikácii, ku vzniku množstva jej kópií [op. cit.: 216]. Reálna skutočnosť sa rozmnožuje približne tak, ako sa množia filmové zábery. Dostať realnosť do rámca je to isté, čo ju nafilmovať.

Štruktúry každodennosti

Rámce sa ukazujú ako tie najvhodnejšie formy, pomocou ktorých Goffman stvárňuje každodennosť. Objavujú sa u neho pomerne neskoro, ale svojou funkciou a postavením v kontexte Goffmanových diel nadväzujú na také najzaužívanejšie kategórie jeho ranej tvorby, ako *interakcia* alebo *stret* (encounter). Oproti interakciám, vystupujúcim ako „najelementárnejšie alebo prirodzené štruktúry sociálneho života tvárou-v-tvár“, rámce analyzujú „oveľa vyšší poriadok, ľubovoľné kultúrne štruktúry kolektívnej činnosti a nimi vyprodukované skúsenostné spô-

¹⁹ Goffmanova záľuba v premietaní filmov, najmä dokumentárnych, však mala svoj biografický pôvod v tom období jeho života, keď v lete 1943 príležitostne pracoval v Národnom filmovom výbore v Ottawe a dostal sa k zaujímavým dokumentárnym filmom o Kanade [Winkin 1999: 23].

soby“ [Gonos 1980: 136]. Štruktúrne charakteristiky rámca sú odvodené z toho, že zabezpečuje „pravidlá, ktoré zohľadňujú to, aké znaky by mali byť „interpretované“, aké vonkajšie údaje by mali byť spojené s „osobnosťami“ (selves) a aká skúsenosť by mala sprevádzať činnosť“ [op. cit.: 160]. Gonos len zvyrazňuje ten význam jednotlivých „ústrižkov aktivity“, ktorý im prisúdil sám Goffman, pre ktorého prvotné rámce mohli vystupovať buď ako „systém podstat, postulátov a pravidiel“ alebo len ako „múdre pochopenie, prístup, perspektíva“ [Goffman 1974: 21].

V tejto svojej pozícii prvotné rámce dovoľovali „lokalizovať, vnímať, určovať prakticky nekonečné množstvo jednotlivých udalostí a prisudzovať im pomenovania“ [tamtiež], alebo podľa Gonosa určovať „maticu možných situácií, ktoré môžu byť vyprodukované“ [Gonos 1980: 160]. Opierajúc sa o skutočnosť, že rámce akoby predchádzali ich nevedomelému použitiu bežným človekom, Gonos vyjadruje dokonca predpoklad o Goffmanovej verzii štrukturalizmu [op. cit.: 137], ktorý nachádza odozvu aj u iných autorov.²⁰

Goffman však toto prepojenie na štrukturalizmus sám nevyhľadáva, uvažujúc skôr o vnútornej štruktúre rámcov, ako o rámcoch ako štruktúrach. Objavuje v nich rôzne vrstvy, medzi ktorými najmenej pozorovateľná časť by mala predstavovať „netransformovanú, autentickú realitu“ [Goffman 2004: 217], pričom dôležitou pre pozorovanie sa stáva vonkajšia vrstva, obal rámca, ktorý „nadbúda určitý status v reálnej činnosti“ [Goffman 2004: 217]. Spolu tvoria „pomerné jednoduchú vrstevnatú štruktúru tvorenú z dvoch vrstiev“ [tamtiež]. Toto rozvrstvenie dáva podľa Goffmana zmysel samotnému pojmu štruktúry. Takých rozvrstvení je množstvo. Tak, pílenie brvna na dve časti je príkladom netransformovanej inštrumentálnej činnosti, avšak pílenie ženy pred očami obecnstva, ktoré robí kúzelník, je „fabrikáciou tejto udalosti“ [op. cit.: 218].

Rámec sa ukazuje ako štruktúra s určitou vnútornou hĺbkou, poskytujúcou nekonečné možnosti prechodu od jednej vrstvy k druhej, od transformovaného k autentickému. A tu sa ozýva pôvodný existencialistický motív hľadania autentickej podstaty pod vrstvami neautentického bytia, ktorý poznamenal ešte ranú Goffmanovu tvorbu. Analýza rámcov dovoľuje Goffmanovi pokúsiť sa ešte raz vyrovnáť sa so sakramentálnym problémom reálnosti sociálneho sveta. Ukazuje na to, že „časťou reality, ktorá má prvotný význam“ je „doslovná (literal) každodenná činnosť [Goffman 2004: 677]. Práve ona nás zásobuje „svojrásnym originálom, s ktorým môžeme porovnávať rôzne kópie“, predpokladajúc pri tom, že „východiskový model je niečím opravdivým, schopným faktickej existencie, s oveľa pevnejšou väzbou na okolitý svet, než hociktoré zobrazenie“ [op. cit.: 679]. Preto aj každodenný život „sám osebe dostatočne reálny, sa nezriedka ukazuje

²⁰ Podľa S. Crooka a L. Taylorovej práve prvotné rámce, ktoré sú samé reálnymi alebo aktuálnymi, dodávajú zmysel reálnosti konkrétnym ľudským konaniam [Crook, Taylor 1980: 237]. V tomto zmysle interpretácia rámcov ako vopred daných, apriórnych foriem alebo štruktúr, ktoré sa nakladajú na naše skúsenosti a dodávajú im zmysel, skutočne navodzuje podobnosť so štrukturalizmom.

ako mnohovrstevnatý odraz nejakého vzoru či modelu, ktorý sám je stelesnením niečoho neurčitého čo do existencie“ [tamtiež]. Tak, známa osobnosť, ktorá demonštruje módné šaty od známej firmy a prezentuje *model* „reprodukovajúci reálny spôsob, ako sa obliekať“ [op. cit.: 680], sa zároveň stáva vzorom pre tých, čo sa chcú slušne obliekať.

Tým, že každodenné správanie v určitom zmysle napodobňuje pravidlá slušnosti a reaguje na vzorové správanie iných ľudí sa stáva záležitosťou „imaginácie, ako reality“ [tamtiež]. Zdá sa, že Goffmanova nádej nájsť stelesnenie *reality* v každodenných činnostiach ľudí „z mäsa a krvi, vstupujúcich do bezprostredných vzájomných kontaktov“ [tamtiež] sa rozplynula. Podobne ako v *Prezentácii*, aj v *Rámcovej analýze* sa Goffman presvedčuje o neurčitosti hraníc medzi reálnym a nereálnym. Proti „reálnej činnosti“ sa podľa neho vyvyšuje nie niečo zjavne nereálne ako sny, ale „šport, hry, rituály, experimenty, pokusy a iné podobné činnosti včítane rôznych trikov nie sú až tak celkom ovládané fantáziou a výmyslom“ [op. cit.: 681]. Súčasne s tým každodenná činnosť sama je plná premenlivých rámcov, z ktorých mnohé plodia udalosti, ktoré sa líšia od reálnych.

Uvažujúc o športe, hrách, rituáloch, a pod., ako o alternatívach každodennosti, ktoré sa líšia medzi sebou, nám Goffman pripomenul ideu „mnohonásobnej reality“ od Jamesa a Schütza. Najmä v súvislosti s tým, že sám sa napokon približuje k predstave o každodennosti ako o jednom z „možných svetov“ [tamtiež], ktorú pôvodne odmietal. Skúmanie bežného, aktuálneho správania, hlavne jeho štruktúry a organizácie, by malo byť podľa neho prvotnou úlohou sociológie. Nakoľko však výskumník, ako aj ľudia ktorých on skúma, berú „štruktúry každodenného života ako niečo samozrejmé“ [tamtiež], často ani nevedia, čo v skutočnosti usmerňuje ich správanie. Goffman tak nastoľuje fenomenologický problém, ktorý by sa dal riešiť prostredníctvom uzátvorkovania. Ako obdobu tejto procedúry Goffman navrhuje porovnávaciu analýzu rôznych svetov. Vo svetoch, oddelených od bežného života, sa dajú podnikať experimenty, prostredníctvom ktorých je možné veľmi zreteľne „si vyjasniť vlastnosti každodennosti“ [tamtiež]. Napríklad cieľavedomé správanie herca na javisku nám môže niečo napovedať o podobnej cieľavedomosti „choreografických pohybov“ človeka aj v každodennom živote [op. cit.: 682].

„Rámcový“ prístup ku každodennosti umožnil Goffmanovi uplatnenie iného spôsobu jej štruktúrovania, než pre etnografiu typický skladobný princíp. Namiesto materiálnych prvkov a rekvizít každodenného života, ktoré pozorne sledoval raný Goffman, v jeho neskorom období do popredia vystupujú rôzne *významové* vrstvy každodennosti, prezentované ako *reálne* a *nereálne*, ako autentické a transformované, ako vzor a kópia.

Každodenný život už nie je ničím splošteným, jednorozmerným. Má v sebe určitý vnútorný priestor, sľubujúci istú poznávaciu perspektívu. Popritom každodenný život sám je „prejavom alebo symptómom hlbkových vlastností sveta, a preto obsahuje v sebe expresívny prvok“ [op. cit.: 688]. Je to vidieť na správaní človeka v priebehu jeho „bežnej, nepredvádzanej činnosti“. Vtedy sa jeho

konania berú ak niečo „bezprostredné a nepredstierané“, pohyby jeho tela sa vnímajú už „nie ako kopírovanie alebo imitovanie“, „nie ako symbolické vyjadrenie niečoho neprítomného“, ale ako „typický symptóm, bezprostredné vyjadrenie alebo jestvovanie konajúceho subjektu: jeho zámerov, vôle, nálady, povahy, životnej situácie“ [tamtiež]. Táto „bezprostrednosť“ aj je odlišovacím znakom rámca každodennej činnosti.

Goffmanovo úsilie odlíšiť svet každodennosti od ostatných „možných svetov“ na základe bezprostrednosti a nepredstieranosti je veľmi podobné Schützovmu pokusu charakterizovať jednotlivé svety podľa pre každý z nich špecifického kognitívneho štýlu, ktorý Goffman podrobne rozoberá v úvode k *Rámcovej analýze*. Z pohľadu Schütza sa svet každodennosti podstatne líši od iných svetov podľa zvláštneho napätia vedomia, osobitného druhu epoché, atď. [Schutz 1962: 230]. Zdá sa, že Goffman bol „zhyponotizovaný“ Schützovou koncepciou, keď sa pokúsil špecifikovať nie svet, ale rámec každodennej činnosti. Zdôraznil napríklad úlohu „emocionálneho sebvýjadrenia“ vnútri „rámcov každodenného správania“ [op. cit.: 691]. Tieto rámce predpokladajú, že konajúci (actor) nie celkom kontroluje svoje emocionálne sebvýjadrenie. Môže sa pokúsiť o to, aby potlačil informáciu o sebe alebo ju skreslil, ale úspešný s tým nebude, lebo vždy sa prezradí „mimovoľnými prejavmi zakolísaní, viny alebo postranného úmyslu“ [tamtiež]. Jeho vnútorná prirodzenosť ho predsa vyzradí. V tomto bode analýza štruktúr každodennosti prerastá u Goffmana do analýzy *štruktúry osobnosti*, čo nás mimovoľne vracia do čias jeho *Prezentácie a Stigmy*. Napätie medzi autentickými a transformovanými vrstvami rámcov je pretlmočené ako napätie medzi vonkajším správaním subjektu „zúčastňujúceho sa každodenných záležitostí“ [op. cit.: 689] a ľudskou prirodzenosťou, ktorá je osnovou tohto správania. Goffman zaostruje pozornosť na to, ako sa vie človek pôsobiaci v nejakej sociálnej úlohe podriaď patričnému rámcu a potlačiť v sebe zbytočné emócie. Napríklad od speváka v kontexte rámca divadelného predstavenia sa žiada, aby vyjadril svojim spevom maximálne emocionálne vzrušenie a on to aj robí. Avšak ako účastník každodennej interakcie a teda ako figurant rámca každodenných činností vôbec nechce pripútať k sebe pozornosť. Goffman predpokladá, že v oboch prípadoch máme do činenia len s figurantmi rôznych rámcov, ale o človeku nevieme nič [op. cit.: 691]. Goffmanovi aj po uplynutí 18 rokov od vydania *Prezentácie* išlo o hľadanie „plnohodnotného, opravdivého Ja“, ktoré by sa neredukovalo na „pominuteľnú, jednorazovú verziu Ja“ [op. cit.: 690]. Išlo teda o chronicky známe Goffmanove témy „úprimnosti“ a „opravdivosti“ výkonu roly a osobnej identity človeka, ktorá značne prekračuje jeho „neosobnú sociálnu rolu“ [op. cit.: 693]. Zaujímá ho nie charakteristika roly, ale skôr osobnosti, teda jej „vnútorné vlastnosti, morálne postoje, dynamický stereotyp a pod.“ [tamtiež]. Je to oveľa obsažnejší a dynamickejší pohľad na osobnosť oproti tomu, čo nám ponúkal v *Prezentácii* a dokonca aj v „*Rolovom dištanci*“. Možnosti odklonu od predpísanej roly v prípade rámcového prístupu sa obmieňajú v závislosti na tom, nakoľko je situácia „formálna“, ako je rozvrstvená, a na tom, aký nesúlad je medzi „figúrou“ ktorú treba zahrať a „ľudským strojom (human

engine), ktorý ju oduševňuje“ [tamtiež]. Goffman je proti nemennej ľudskej prírode, hoci predsa túži po nejakom stabilnom jadre osobnosti. Možno preto pre sprístupnenie svojej koncepcie osobnosti Goffman tentoraz používa obraz „do kože zaodetého kontajnera“, vnútri ktorého „sa nachádza informácia a afektívne stavy“ [op. cit.: 691]. Goffmanovi aj teraz mimoriadne záleží na *expresivite* jednotlivcov, na ich neverbálnej komunikácii, na tej informácii, ktorú oni zo seba mimovoľne „vyžarujú“ a to prostredníctvom telesných pohybov a prejavov emocionálneho vzrušenia. Len cez tieto prejavy správania dáva o sebe vedieť ľudská príroda. Rámec *každodenného správania* ako by zdržuje človeka v jeho prejavoch klamstva, ale keď sa ten rámec presúva do oblasti *hier* predpokladajúcich podvádzanie, potom sa otvárajú možnosti pre bezmedzné klamstvo zo strany hráča. Zdá sa potom, že „norma poctivosti“ je pravidlom typickým „pre rámec reálnej, opravdivej (literal) interakcie“ [op. cit.: 692].

„Štrukturalistické“ obdobie sa ukazuje ako najžičlivejšie pre Goffmanovu reflexiu každodennosti. Len v *Rámecovej analýze* sa pokúsil o jej vymedzenie oproti iným sféram činnosti a vďaka veľavravným ilustráciám ju naplnil špecifickým obsahom. Jeho vnímanie každodennosti je však predsa iné ako u fenomenológov. Goffman nestavia proti sebe svet vedy proti svetu každodennosti ako to robia fenomenológovia Husserl a Schütz. Preto aj svoje problémy s každodennosťou rieši bez nejakej vnútornej námahy, bez kľúčovitých procedúr uzátvorkovania vedy a nasledovného návratu ku každodennosti. Avšak pred tým, ako dostáva každodennosť do siete oficiálnej sociálnej vedy, na kategórie ktorej sa predsa len musí odvolávať, Goffman ju starostlivo zachycuje prostredníctvom rámcov ako štruktúr, ktoré sú istým analogónom Schützových interpretačných schém. V obidvoch prípadoch máme dočinenia so štruktúrami každodennosti, bez reflexii ktorých sa sociológia každodennosti nemôže zaobísť.²¹ V obidvoch prípadoch ide o nástroje bežného rozumu, ktorými narába bežný človek. V obidvoch prípadoch ide o to napomôcť mu orientovať sa vo svete každodenného života, a to bez dohľadu teoretického rozumu. Rozdiel medzi Goffmanovými a Schützovými štruktúrami každodennosti je len v tom, že Schütz počíta s pôsobením jednotlivca v oveľa prehľadnejšom a jednoznačnom svete, než je ten Goffmanov svet pretváranky a klamstva. Preto sa aj bežný rozum vo svete Goffmana riadi už inými pravidlami, ako vo svete Schütza.

Záver

Prechádzka po žitnom poli každodennosti sa nezaobišla bez toho, aby sme nenašli sem-tam na všade rozostavané štruktúrne pasce. Presvedčili sme sa, že objektom „chytania“ nebol žiadny iný objekt, ako samotná každodennosť, a v rôznych obdobiach svojho života si Goffman volil na to vždy rôzne spôsoby a pros-

²¹ Podrobnejšie o tom [Alijevová 1989].

triedky. Skúšal to na úrovniach bežného rozumu a vedeckej teórie. Ponáral sa do tajomstiev štýlu a nestránil sa umných logických postupov. Pripravoval sa na každodennosť pomocou rôznych útvarov, od stretu počnúc a rámcami končiac. Pristupoval k nej síce ako etnograf, ale so skoro fenomenologickými nástrojmi. Napokon sa každodennosť u Goffmana ukázala byť štruktúrovanou, a to akoby vopred našim zámerom, len v dôsledku našej spontánnej každodennej aktivity. Bežný život sa stvárnňoval v priebehu samotných aktivít bežného života skoro tak, ako to bolo v prípade etnometodologického narábania s každodennosťou. Potvrďuje to len *reflexivitu* každodenného života, jeho schopnosť k nepretržitému seba-reprodukovaniu a k seba-usporiadaniu.

Tieto zistenia značne poopravili našu pôvodnú predstavu o ničím nespútannej, neštruktúrovanej každodennosti – a bolo to poučenie, ktoré sa dalo vzťahovať aj na iné verzie sociológie každodennosti, ktoré mali viac-menej rozpracovaný aparát štruktúrnych a procesuálnych kategórií. Tieto mali nesporné teoretické prednosti oproti tým nevyhraneným a pomerne naivným prístupom, ktoré len predvádzali rôzne obrázky každodenného života z rôznych kultúrnych prostredí, ale nevedeli ich kategorizovať.

V tomto zmysle Goffmanova sociológia rozhodne netrpí nedostatkom kategórií na označovanie dôležitých a menej dôležitých detailov každodenného života. Naopak, doslova prekypuje ich množstvom, ktoré v svojom súhrne sčasti kompenzuje nedostatok teoretických výrokov u Goffmana. Tieto pojmy boli doslova odliatkami rôznych prvkov každodenného života, a v tejto svojej podobe slúžili ako najlepšie prostriedky na zachytenie a archivovanie ich obsahov. K tomu prispelo to, že sa formulovali v ordinárnom jazyku a v tomto zmysle reprezentovali bežný rozum v jeho typických prejavoch. Súhrn týchto pojmov sa môže právom považovať za najväčší Goffmanov teoretický prínos.

Objavovaním štruktúrovanej každodennosti sa teda proces „chytania v živote“ nezastavil, len bol presunutý z teoretickej roviny do roviny operačných postupov bežného rozumu. Neznamenal to rezignáciu na teóriu, žiadalo to len inú teóriu. V prípade Goffmana úlohu takej teórie, ako sme sa mohli presvedčiť, vo veľkej miere nahradil štýl. Pričom štýl, ktorý vzhľadom na to, že každodennosť nebola od počiatku ničím čistým a nezakaleným, ale obsahovala v sebe dosť pretvárek, klamstva a lži, predpokladal určitú deformovanosť pohľadu, istú poruchu perspektívy. Len takýmto spôsobom sa darilo odhaľovať klamnú samozrejmosť bežného života a objavovať v ňom zamlčané významy, tak dôležité pre praktický život obyčajných ľudí.

DILBAR ALIEVA pôsobí na Katedre sociológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity od škol. roku 2001–2002. V r. 1965–2001 pôsobila na katedre sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, v r. 1981–2001 ako docentka. V roku 1958 ukončila štúdium filozofie na Moskovskej Lomonosovovej štátnej univerzite. R. 1965 obhájila dizertačnú prácu venovanú kritickej analýze sociologickej koncepcie Talcotta Parsonsa. Na katedre

učí dejiny sociológie, súčasnú sociologickú teóriu, sociológiu každodennosti, hermeneutiku v sociológii. Publikuje v slovenských, českých a zahraničných sociologických časopisoch k problematike teórie a histórie sociológie, sociologickej metateórie, fenomenologickej sociológie, etnometodológie, sociológie každodennosti, identity, imaginárneho apod. Je autorkou monografie *Súčasná americká sociológia* (1986). Je členkou redakčnej rady časopisu *Sociológia* (od r. 1975), členkou redakčnej rady časopisu *Biograf*, predsedníčkou Slovenskej sociologickej spoločnosti (1998, 2000–2001), členkou Výboru SSS (1978–2008), vedúcou sekcie sociologickej teórie SSS (od r. 1978).

Literatura

- Alijevová, D. 1986. *Súčasná americká sociológia*. Bratislava: Pravda.
- Alijevová, D. 1989. „Štruktúry každodennosti v sociologickej reflexii.“ *Sociológia* 21 (2): 155–175.
- Alijevová, D. 1999. „Makrosociologické návraty súčasnej sociológie.“ *Sociológia* 31 (1): 9–31.
- Alijevová, D. 2000. „Osobnostná identita: kontinuita verzus diskontinuita.“ *Sociológia* 32 (4): 319–342.
- Atkinson, P. 1989. „Goffman’s Poetics.“ *Human Studies* 12 (1–2): 59–76.
- Batygin, G. S. 2004. „Kontinuum frejmov: sociologičeskaja teorija Irvinga Goffmana.“ Pp. 7–57 in E. Goffman. *Analiz frejmov*. Moskva: IS RAN, IFOM.
- Chriss, J. J. 1999. „Role Distance and the Negational Self.“ Pp. 64–80 in G. Smith (ed.). *Goffman and social organization: Studies in a sociological legacy*. London, New York: Routledge.
- Collins, R. 1980. „Erving Goffman and the Development of Modern Social Theory.“ Pp. 170–209 in J. Ditton (ed.). *The View from Goffman*. New York: St. Martin’s Press.
- Crook, S., L. Taylor. 1980. „Goffman’s Version of Reality.“ Pp. 233–251 in J. Ditton (ed.). *The View from Goffman*. New York: St. Martin’s Press.
- Ditton, J. 1980. „Editor’s Introduction: A Bibliographic Exegesis of Goffman’s Sociology.“ Pp. 1–23 in J. Ditton (ed.). *The View from Goffman*. New York: St. Martin’s Press.
- Giddens, A. 1990. „Erving Goffman as a Systematic Social Theorist.“ Pp. 109–139 in *Social Theory and Modern Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Glaser, B., A. Strauss. 1967. *The Discovery of Grounded Theory*. Hawthorne, N.Y.: Aldine de Gruyter.
- Goffman, E. 1961a. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Doubleday Anchor.
- Goffman, E. 1961b. *Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction*. Indianapolis: Bobb Merrill.
- Goffman, E. 1961c. „Role Distance.“ Pp. 85–152 in E. Goffman. *Encounters*. Indianapolis: Bobb Merrill.
- Goffman, E. 1963. *Behavior in Public Places. Notes on the Social Organization of Gatherings*. New York: The Free Press.
- Goffman, E. 1969. *Strategic Interaction*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Goffman, E. 1971. *Relations in Public: Microstudies in Public Order*. London: Allen Lane.
- Goffman, E. 1972. *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Garden City, N.Y.: Doubleday.
- Goffman, E. 1974. *Frame Analysis*. Cambridge: Harvard University Press.

- Goffman, E. 1983a. „The Interaction Order.“ *American Sociological Review* 48 (1): 1–17.
- Goffman, E. 1983b. „Felicity’s Condition.“ *American Journal of Sociology* 89 (1): 1–53.
- Goffman, E. 2000. *Představení se druhým v povsednevné žití*. Moskva: Kanon-Press.
- Goffman, E. 2003. *Stigma: Poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Goffman, E. 2004. *Analizy frejmov*. Moskva: IS RAN, IFOM.
- Gonos, G. 1980. „The Class Position of Goffman’s Sociology: Social Origins of an American Structuralism.“ Pp. 134–169 in J. Ditton (ed.). *The View from Goffman*. New York: St. Martin’s Press.
- Gouldner, A. 1970. *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Basic Books.
- Hamilton, P. 2002. „The Street and Everyday Life.“ Pp. 91–138 in T. Bennett, D. Watson (eds.). *Understanding Everyday Life*. Oxford: Blackwell.
- Hardth, M., K. Weeks (eds.). 2000. *The Jameson Reader*. Oxford: Blackwell.
- Lofland, J. 1970. „Interactionist Imagery and Analytic Interruptus.“ Pp. 35–45 in T. Shibutani (ed.). *Human Nature and Collective Behaviour*. Englewood Cliff, N.J.: Prentice-Hall.
- Lofland, J. 1980. „Early Goffman: Style, Structure, Substance, Soul.“ Pp. 24–51 in J. Ditton (ed.). *The View from Goffman*. New York: St. Martin’s Press.
- Manning, P. 1980. „Goffman’s Framing Order: Style as a Structure.“ Pp. 252–284 in J. Ditton (ed.). *The View from Goffman*. New York: St. Martin’s Press.
- Manning, P. 1999. „Ethnographic Coats and Tents.“ Pp. 104–118 in G. Smith (ed.). *Goffman and Social Organization: Studies in a Sociological Legacy*. London, New York: Routledge.
- Martucelli, D. 1999. *Sociologies de la modernité*. Paris: Gallimard.
- Messinger, Sh., H. Sampson, R. D. Towne. 1968. „Life as Theatre: Some Notes on the Dramaturgic Approach to Social Reality.“ Pp. 7–18 in M. Truzzi (ed.). *Sociology and Everyday Life*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Ritzer, G. 1997. *Postmodern social theory*. New York: The McGrawHill.
- Schutz, A. 1962. *Collected Papers*. Vol. I. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Sharrock, W. 1999. „The Omnipotence of the Actor. Erving Goffman on ‘the Definition of the Situation’.“ Pp. 119–137 in G. Smith (ed.). *Goffman and Social Organization: Studies in a Sociological Legacy*. London, New York: Routledge.
- Smith, D. E. 1987. *The Everyday World as Problematic. A Feminist Sociology*. Toronto: University of Toronto Press.
- Smith, G. 1999. „Introduction: Interpreting Goffman’s Sociological Legacy.“ Pp. 1–18 in G. Smith (ed.). *Goffman and social organization: Studies in a sociological legacy*. London, New York: Routledge.
- Smith, G. W. H. 1989. „Snapshots ‘Sub Specie Aeternitatis’: Simmel, Goffman and Formal Sociology.“ *Human Studies* 12 (1–2):19–57.
- Vachštajn, V. S. 2007. „Sobytijnije strojenije povsednevnogo mira. Issledovanie obydennoho žesta.“ *Sociologičeskij žurnal* 14 (3): 5–39.
- Waksler, F. Ch. 1989. „Erving Goffman’s sociology: An introductory essay.“ *Human studies* 12 (1–2): 1–18.
- Watson, R. 1999. „Reading Goffman on Interaction.“ Pp. 138–157 in G. Smith (ed.). *Goffman and Social Organization: Studies in a Sociological Legacy*. London, New York: Routledge.
- Winkin, Y. 1999. „Erving Goffman. What is a Life? The Uneasy Making of an Intellectual Biography.“ Pp. 19–41 in G. Smith (ed.). *Goffman and Social Organization: Studies in a Sociological Legacy*. London, New York: Routledge.